

Scholen en onderwijs te Brugge gedurende de Middeleeuwen

Wanneer A. Duclos in *Bruges, Histoire et Souvenirs*, Brugge 1910, de blz. 288-298 wijdde aan de onderwijs-situatie te Brugge, was hij, naast het werk van A.C. De Schrevel¹, op de publicaties van L. Gilliodts-van Severen² en J. Gailliard³ aangewezen, die eerder toevallig dit onderwerp hadden behandeld. De op die manier bekende gegevens waren onvoldoende coherent, terwijl evenmin vergelijkingschema's bestonden naar buiten toe. Hieronder zullen wij pogen, na eigen navorsing betreffende het schoolwezen in Sint-Donaas, Sint-Salvator, O.L.-Vrouw, Sint-Jacob, Sint-Gillis en de Brugse Jezüetenschool⁴, deze gegevens te betrekken o.m. op de synthese van R.R. Post, *Scholen en onderwijs in Nederland gedurende de Middeleeuwen*,

1. A.C. De Schrevel, *Histoire du Séminaire de Bruges*, dl. I, Brugge 1895, passim.

2. L. Gilliodts-Van Severen, *Inventaire diplomatique des archives de l'ancienne école Bogarde à Bruges*, Brugge, 3 delen, 1899-1900; *Bogarde. L'Orphélinat des garçons à Bruges*, in *La Flandre*, dl. VIII (1876), p. 53-80; 158-199; een latere publicatie: *Les ménestrels de Bruges*, Brugge, 1912-1913.

3. J. Gailliard, *Inscriptions funéraires et monumentales*, dl. I, l'Eglise S. Donat. Eglise Notre Dame, Brugge 1861-67 (betreffende de Lieve-Vrouwkerk).

4. A. Dewitte, *De kapittelschool van de collegiale Sint-Salvator te Brugge, 1516-1594*, in *Hand. Soc. d'Emul.*, CIV (1967), p. 5-65; *Scolastri en rectores scholarum aan de O.L.Vrouwkapittelschool te Brugge, 1480-1553*, in *Id.*, XCIX (1962), p. 265-274; *De geestelijkheid van de Brugse Lievevrouwerk*, in *Id.*, CVII (1970), p. 100-135; *Zangmeesters, organisten en schoolmeesters aan de St.-Jacobparochie te Brugge, 1419-1591*, in *Biekorf*, LXXII (1971), p. 322-349; *Zangmeesters, organisten en schoolmeesters aan de St.-Gillesparochie te Brugge, 1460-1570*, te versch. in *Biekorf*; *Gegevens betreffende het muziekleven in de voormalige Sint-Donaaskerk te Brugge, 1251-1600*, te versch. in *Musicologica Lovaniensia*.

Utrecht-Antwerpen, 1954, op de gegevens bij J. Deschamps en A. Derolez betreffende het Brugse bibliotheekswezen in de middeleeuwen ⁵, en de publicaties van A. Schouteet over de Brugse drukkers ⁶. Op die manier reikt ons overzicht tot ca. 1575. In bijlagen brengen we een uitgebreide lijst van « Brugse » tekstuitgaven en « handboeken » voor onderwijs, met recente literatuur; de gegevens betreffende de onderwijsmethodiek van Jan van Strazele; het voorstel tot reorganisatie van het onderwijs in 1575, uitgaande van de Jezuïeten; terwijl wij binnen de tekst een overzichtstabel brengen van de mysteriespelen binnen de Brugse kerken. Het is duidelijk dat hieronder een groep hypothesen voorkomt, die als verdienste heeft de lacunes in het bronnenmateriaal te onderstrepen.

Deze lacunes kunnen als volgt worden samengevat. We beschikken vooreerst — in wat algemeen de middelnederlandse litteratuur wordt genoemd — over een serie didactische werken vanaf J. Van Maerlant en Jan Praet, die duidelijk schoolboeken waren voor een Dietse grote schooltype, blijkbaar overvloedig bestaande naast de algemeen bestudeerde Latijnse scholen. Dit is zelfs in die mate verwarringwekkend dat, wanneer nog in de 16^e eeuw sprake is van de aankoop van *VIII catoenen* (1550-1551) voor schoolgebruik, men automatisch aan de Latijnstalige *Disticha Catonis* denkt, waar we echter reeds in Maerlants' *Spieghel Historiael* (73, vs, 51-53) lezen:

*Catho screef ene bouc van seden
Die vint men in vele steden
in Dietsch gemaect.*

Een Nederlandse en Franse versie ervan verscheen overigens als incunabel bij J. Brito, wat ons meteen bij een

5. A. Derolez, *Corpus Catalogorum Belgii*, dl. I, *Provincie West-Vlaanderen*. Verh. Kon. Vl. Academie, Lett. en Sch. Kunsten, Brussel 1966.

6. A. Schouteet, *Documenten betreffende de Brugse drukkers uit de 16e eeuw*, in *Hand. Soc. d'Emul.* dln. 83 e.v. (1940-46 e.v.); zie: Bijlage III.

wellicht typisch Zuid-Nederlands schoolsysteem brengt — hoewel volgens Melis Stoke ook Floris V zo een schooltype volgde — i.p.v. een Dietse meteen een Franse « grote school »⁷. Van de voorbereiding op deze school bleef voor Brugge zelfs een conversatieboekje bewaard van een *walscen* (Picardische) *scoelmeestere* uit ca. 1370, terwijl wij heel duidelijk weten dat dit schooltype ten laatste in 1503 vanuit Brugge naar bvb. Amsterdam werd geëxporteerd door Jacob van Scoenhoven⁸.

In het conversatieboekje van 1370 ontmoeten we tenslotte een derde moeilijkheid: de door mekaar gebruikte voornamen — bij de aanspreking — betreffen zowel jongens als meisjes. Het is nu wel zo dat wij voor Brussel, 1320, uit een ordonnantie van Jan IV, het bestaan van een Latijnse school voor meisjes vernemen⁹.

Voor Brugge — het zou te gemakkelijk zijn de situatie gewoon hier dezelfde te noemen — wijzen de teksten betreffende de appreciatie van de vrouw vanaf 1290¹⁰ — het betreft de instructie der Begijnen — tot aan Vives, in zijn zo geroemde psychologische studie *De Anima* —, echter op een gewilde totale *docta ignorantia* — overigens ook terug te vinden bij vele analfabete Bogaerdenbroeders en

7. Voor wat betreft de nog bewaarde hs., zie o.m. *Het Comburgse handschrift, eind 14e eeuw*, in J. Deschamps, *Middelnederlandse handschriften*, Brussel, K. Bibl. Albert 1, 1970, p. 73-76; zie aldaar pag. 70-71 betreffende een Dietsche Doctrinale, en verder o.m. de Doctrinale van J. Gerson, ed. J. Brito, 1477-81. Over andere schoolteksten, zie: L. Hellinga, *Further fragments of Dutch prototypography*, Quaerendo 1972, p. 181-199.

8. R.R. Post, *op. cit.*, pag. 65.

9. J. Te Winkel, *Maerlant's Werken beschouwd als spiegel van de dertiende eeuw*, Gent 1892, pag. 325; R.R. Post, *op. cit.*, pag. 78, *De bouc vanden Ambachten (Livre des Métiers)*, ed. J. Gessler, Brugge 1931, 6 dln.

10. R. Hoornaert, *La plus ancienne règle du Béguinage de Bruges*, (overdr. uit) *Hand. Soc. d'Emul. LXXII* (1929), Brugge, 1930: zij dienen te kennen: ten mynsten syn Credo in Deum, Ave Maria, Confiteor, Miserere mei Deus, sine Benedixie ende sine Gratie, na sire macht... Die niet ne kannen hare ghetide segghen, ter weke enen souter over, die niet ne can sal lesen 150 Miserere mei of 500 Pater nostre...

Cisterciensers¹¹. Vives noemt dit wetmatig inherent vanaf de conceptie: *ex inopia — ex imbecillitate — videtur nasci fœmina. Quae animalia proportione suae corporationis multum de paterno acceperunt semine, valent spiritibus, agilitate, viribus, subtilitate. Quae contra plus de matris materia, tarda sunt et laxa*¹².

Zelfs de Brugse stadsarmenschool, 1545, voorzag voor de jongens elke denkbare promotie; de meisjes moet echter worden geleerd: *servir Dieu, lire et escripre, filler, coudre, tysser et aultre offices muliebres*¹³.

Een laatste probleem tenslotte is een evenmin in de bronnen voorkomend type Dietse school voor hoger — niet universitair-onderwijs, voor *clercken*, in de dienst van de stadsmagistraat, of eerder nog van de graaf en zijn kanselarij. Vinden we voor Brugge-stad de officiële rekeningen het vroegst in 1302 in het Diets gesteld, een kladrekening uit 1295/96 in het Frans — de oorkonden voor het Brugse Vrije vanaf dezelfde 14^e eeuw¹⁴, de rekeningen van het Sint-Janshospitaal 1307 in het Nederlands, de oorkonden der graven van Vlaanderen vanaf 1299 regelmatig in het Nederlands (oudste voorbeeld 1251) — dan beschikken we vanaf 1350 (*Leenrecht van het graafschap Vlaanderen*), over Jan vanden Berghe (1431), J. Wielant, en diens epigonen: J. d'Oudegherst tot J. de Damhouder in de 16^e eeuw, een serie handboeken voor een *Studium Generale*, dat E.I. Strubbe ca. 1517 te Gent meent terug te vinden¹⁵. Er zijn aan-

11. L. Gilliodts-Van Severen, *Inventaire diplomatique*, dl. I, pag. 25; dl. II, p. 82; vglk. het *Ordinarium* «naer den oordene van cysteens», Spermalieabdij, Brugge, 1547: gheen convers es sculdich te hebbene boucken noch yet anders te leeren dan Credo in deum en miserere... (niet gefol., voorlaatste fol.).

12. J.L. Vivis Valentini de Anima & vita libri Tres Eiusdem argumenti Viti Amerpachii de Anima Libri IIII. Philippi Melanctonis Liber unus, Bazél, J. Oporinus, pag. 15.

13. L. Gilliodts-Van Severen, *op. cit.*, dl. II, pag. 104, en Id., *Mémoriaux de Bruges*, dl. III, 1913, p. 413-414.

14. Zie o.m. J. De Smet, *Maître Nicolas de Biervliet l'Ainé*, Extrait des *Etudes d'histoire dédiées à la mémoire de H. Pirenne*, Brussel 1937, p. 12.

wijzingen dat dit Studium Generale wellicht tot aanvang 15e eeuw zich te Brugge kon bevinden als annex van de Kanselarij¹⁶; ev. een soort hofschool; tijdens of na deze studies konden de stagiairs van de Brugse stadsdiensten een *Oeffenplaetse* maken voor het toetsen aan de praktijk van de eerst verkregen theorie¹⁷.

1. *De schola major.*

De vroegste vermelding te Brugge van een schoollokaal, is deze voor de kapittelschool van Sint-Donaas; de nota komt voor in de *Vita Caroli Comititis* uit 1127¹⁸. Sint-Donaas zelf was een kapittelkerk sinds 961, parochie sinds 1089. In 1238 komen voor dezelfde kerk gegevens voor over een scholaster en XXX *pueri*, terwijl de oudste rotulus, 1251, de wedde vermeldt van *rector (magister scholarum)* en *succentor*, samen 5 £. Uit 1291 (16 juni) tenslotte bleef ons de bibliotheek bekend van de scholaster Gervasius, professor legum; iets vroeger de bibliotheek van het kapittel zelf¹⁹.

15. E.I. Strubbe, *Het onuitgegeven deel van het Vlaamse rechts-tractaat. Instructie ende Onderwijs*, in *Hand. K. Com. Oude Wetten*, XIX (1957), p. 198, J. Deschamps, *op. cit.*, pag. 269-270, 246-248. Andere namen zijn F. Craneveld en J. de Corte.

16. Zowel de uitgebreide verzameling juridische werken in de bibliotheek van Sint-Donaas vanaf de 13e eeuw aanwezig, als het feit dat een grote reeks scholasters van de 13e tot 16e eeuw dr. utriusque legum waren, wijzen in die richting, naast het bij herhaling, sinds 1281-1282 voorkomende «professor legum», zie dominus Salinus: C. Wyffels en J. De Smet, *De rekeningen van de stad Brugge (1280-1312)*, 1e deel, 1280-1302, eerste stuk, Brussel, Comm. vr. Geschiedenis, 1965, p. 37; 1291, Gervasius: A. Derolez, *op. cit.*, pag. 84, Jan van Oostburg, 1319, en Bassians de Gothis, aanv. 14e eeuw (R.A. Gent, Oorkonden graven van Vlaanderen, nrs. 587 en 369), e.a.m., zie ook A. Dewitte, *De grafelijke St.-Donaaskerk te Brugge als middeleeuws cultuurcentrum*, overdruk uit *Studiën en Berichten*, (1971), Brugge 1972, pag. 6. - Wij brengen in buitentekstplaten een fotografische weergave van de 13e-eeuwse bibliotheekslĳst.

17. J. de Damhoudere, *Van de grootdadigheid der breedvermaerde Regeringhe van de Stadt Brugge*, Amsterdam, 1684, pag. 20-26.

18. H. Pirenne, *Histoire du meurtre de Charles le Bon*, Parijs 1891, pag. 30, 69.

19. A. Dewitte, *art. cit.*, pag. 8-9; R. De Keyser, *Individueel en*

Het betreft hier een kapittelschool waar een scholaster — praktisch telkens voorzien van een diploma in beide Rechten — het toezicht heeft over het onderwijs, dat gegeven wordt door een schoolmeester, *rector scholarum*. Deze laatste kan een adjunct hebben, de *submonitor*, hij is telkens *Magister Artium* (van de Sorbonne), terwijl het zangonderrecht gegeven wordt door een *Magister cantus*, nog *succentor* of *phonascus* genoemd, *sub-cantor* gezien hij adjunct is van de grootcanter, die eveneens vanaf 1250-51 in de rotuli voorkomt.

Scholaster en grootcanter, beide kanunniken, zijn, in Sint-Donaas althans, houders van de Scholastrie en Cantorij. In principie bezit de scholaster binnen het grondgebied van zijn eigen kerk het alleenrecht en/of behevingsrecht inzake onderwijs. Hiertegen echter pleit het feit dat de titel *Magister Artium* elke houder van deze titel het recht gaf een school te openen²⁰, ongeacht stedelijke ordonnanties, zoals bekend voor Gent 1192, voor Ieper 1253, waarbij de vrijheid school te houden — tot op zeker niveau — aan elkeen kon worden verleend²¹. Van deze vrijheid in Vlaanderen maakten overigens — als oudst bekende Brugse voorbeelden — vader en zoon Nikolaas van Biervliet gebruik om resp. ca. 1250 en in 1293 in Diksmuide en Aardenburg een eigen school op te richten geleid door resp. Hugues de Assent en Eustacius, *dictus Pistor*. Beide Biervliets waren schepen-klerken, terwijl met name ook fragmenten van hun bibliotheek bekend bleven²². Van de tweede Brugse kapittelschool: deze van O.L.-Vrouw (gesticht midden IXe eeuw, sinds 1091 kapittelkerk), is de vroegst geciteerde scholaster,

collectief boekenbezit bij de kanunniken van het Sint-Donaaskapittel, in *Archief en Bibliotheekwezen*, XLIII (1972), pag. 171; A. Derolez, *op. cit.*, pag. 83-85; A.C. De Schrevel, *Histoire*, pag. 236; zie buintekstplaten.

20. A.C. De Schrevel, *op. cit.*, dl. I, pag. 30, 125.

21. J. Te Winkel, *op. cit.*, pag. 323 (naar Warnkönig, *Flandrische Staats- und Rechtsgeschiede*); R.R. Post, *op. cit.*, pag. 62 e.v.

22. J. De Smet, *art. cit.*, pag. 12-13; A. Derolez, *op. cit.*, pag. 86-87; C. Wyffels & J. De Smet, *op. cit.*, pag. 865.

Bernardus, dit in 1201²³. Haar kanunnik Gillis evenwel is in 1261 scholaster in St.-Donaas²⁴, haar proost (1342-1352) J. Scotelaere zal in 1354 instaan voor de nieuwbouw van de Sint-Donaasschool²⁵. In 1474 is voor het eerst, in O.L.-Vrouw, sprake van 18 schoolkinderen en 4 choralen²⁶.

De bronnen die ons hier ter beschikking staan geven niet de indruk dat een Scholastrie en Cantorij, te vergelijken aan deze van Sint-Donaas, in leven kon worden gehouden²⁷. Hetzelfde fenomeen is merkbaar voor de oudste Brugse parochie: de Salvatorkerk. Waar die kerk (haar stichting gaat terug op de eerste helft der 9^e eeuw; reeds in 1293 is sprake van een schoollokaal, in 1325 van de rector *scolarum*²⁸, Giselbrecht van der Severe; zij wordt pas kapittelkerk in 1501) tweemaal poogt een schoolsysteem uit te bouwen, met de schoolorganisatie van Sint-Donaas als expliciet voorbeeld, en dit resp. in 1506-1512 en 1519-1529, mislukt dit tweemaal na mekaar, voornamelijk door onvol-

23. Deze en volgende data i.v.m. de stichtingsdata der Brugse parochiekerken werden afgeleid uit E.I. Strubbe, *De parochies te Brugge vóór de XIIIe eeuw*, in *Album English*, Brugge 1952, pag. 355-380; de scholaster Bernardus: L. Gaillard, *op. cit.*, dl. II, pag. 459. De scholasters uit de XIVe-XVe eeuw: 1338-1346: Gregorius Groot-hoofd (Id., pag. 453, 511, XXVII); na 1355: Riquardus van Koolkerke (? Id., pag. 253); 1370: Lambertus de Oostende (Id., pag. 253); ca. 1428: Walterus, fs. Egidii (? Id., pag. 472, 504, XIV); ca. 1460: Henricus Hellin (Id., pag. 258), en 1462-72: Martinus Diederix, kapelaan sinds 1442 (Id., pag. 49, 63, 244, 487, XVIII). De Guillelmus de Roma, 1222 (A. Duclos, *a.w.*, pag. 293), is blijkbaar een vergissing.

24. A.C. De Schrevel, *Histoire*, pag. 236.

25. Rotulus 1354-55 (Fonds Sint-Donaas).

26. J. Gaillard, *op. cit.*, pag. 34: i.v.m. een fundatie van Lod. van Gruuthuse en Marg. van Borssele; de volgende fundatie voor choralen is deze i.v.m. Maria van Bourgondie, 1483 (A. Dewitte, *De geestelijkheid van de Brugse Lieve Vrouwekerk*, pag. 115, 129).

27. De bewaarde kapittelakten beginnen van 1480, de bewaarde rekeningen van de kerkfabriek zijn laat 16e-eeuws; behalve de occasionele nota's bij de oorkondenontleding bij L. Gaillard, die geresumeerd werden in noot (23) en (26) komt b.vb. bij P. Beaucourt de Noortvelde, *Description historique de l'Eglise collégiale et paroissiale de Notre Dame à Bruges*, Brugge 1773, geen enkele nota in verband met het onderwijs vóór, behalve een 17e-eeuwse eed van de schoolrector en het citaat i.v.m. Dierix (p. 109).

28. A. Duclos, *op. cit.*, pag. 293.

doende financies, tevens door gebrek aan degelijke leerkrachten, een gevolg uiteraard van een onvoldoende bezoldiging²⁹.

Zoals hierna overigens zal blijken is het wel zo dat de waarde van een school als leerinstituut gewoon afhankelijk is of van de toevallige rector of van het persoonlijk engagement van de scholaster een bevoegde rector als commensaal in dienst te nemen.

Slaagt een enkeling in zijn opzet, buiten elke gefundeerde of geprotegeerde school om, met een privé school naam te maken, dan lopen de in de buurt bestaande schoolbevolkingen naar hem over. Zelfs als zijn school zich te Eeklo, Oudenburg, St.-Omer, Gent, 's Hertogenbos of waar ook bevindt³⁰.

2. *De schola minor, Franse school, de ghemeen cleene scholen.*

Naast bovenvermelde kapittelscholen, die we straks op hun leerprogramma bespreken, bestonden de parochiescholen (verplicht), aanbevolen tot b.v.b. 1400 door na mekaar een *capitulare* van Karel de Grote, 809, het Concilie van St.-Omer, 1183, het 4^e Concilie van Lateranen, 1215, en nog in 1400 door de deken van Sint-Donaas, J. Gerson³¹.

Te Brugge is de oudst vermelde parochieschool St.-Salvator, 1293, met daarnaast vermeldingen ca. 1389 voor St.-Gillis (in 1311 zelfstandige parochie, in 1240 uit O.L.-Vrouw genomen); 1396 voor St.-Jacob (na 1239 uit

29. A. Dewitte, *De kapittelschool van S. Salvator*, pag. 17 e.v.; A. Duclos, *De eerste eeuw van het Broederschap der zeven weedommen van Maria*, Brugge, 1922, pag. 48, 100-107.

30. A.C. De Schrevel, *op. cit.*, pag. 224-225, 56-57; A. Dewitte, *Petrus de Ponte*, in *Haec Olim*, XVII (1967), pag. 48 sqq; G.G. Meersseman, *l'epistolaire de Jean vanden Veren*, in *Humanistica Lovaniensia*, XIX (1970), pag. 119 sq. Kritische nota's betreffende deze bijdrage, zie noot (100).

31. R.R. Post, *op. cit.*, pag. 19; J. Te Winkel, *op. cit.*, pag. 326; C. De Keyser, *Inleiding in de Geschiedenis van het Westerse Vormingswezen*, Antwerpen, 1958, pag. 107, 111, 133 (Gerson: *De Visitatione episcoporum*, ca. 1400).

St.-Salvator genomen); 1414 voor St.-Michiels (bestaand sinds aanv. IXe eeuw; oudste vermelding als parochie 1089). De aanduiding van een school in St.-Walburga (na 1239 uit St.-Salvator ontstaan) is occasioneel, en vrij laat: 1528. De eerste vermelding voor St.-Anna (in 1497 gebouwd voor de parochianen van St.-Kruis die binnen stad woonden) is 1524: voor St.-Kruis zelf 1484 en voor St.-Katharina 1427³².

In de 17^e eeuw blijkt echter dat het een gewoonte was daarnaast nog minstens twee scholen — zowel door mannen als vrouwen gehouden — te ambiëren per zestendeel (18 in 1548)³³, daarin begrepen wellicht de scholen der Augustijnen (1516), van de Eeckhoutte-abdij, (1484), waar het St.-Jansgild der schoolmeesters zijn altaar had³⁴, van de Dominicanen (1484), van de Willelmijnen, 16e eeuw, e.a.m.³⁵, ongeacht nog de « technische » scholen in de vrouwenkloosters.

Daarnaast zal de stad vanaf minstens 1506³⁶ armen-scholen oprichten die zowel technisch als algemeen vormend bedoeld waren. Technische scholing — een leertijd van 5 à 6 jaar — door te brengen als leerjongen werd normaal door de ambachten — van vader op zoon — verstrekt.

Dit werd vanaf 1294-96 te Brugge reeds doorbroken door de *boni pueri qui Beghardi vocantur* — wij hebben de naamlijst van de *uppermeesters* aan die technische school 1296-1512³⁷. De school werd daarna door de stad zelf overgenomen, vanaf 1512-1513, doch op een zo brede basis dat

32. A. Duclos, *Bruges*, pag. 557; A. Dewitte, *De kapittelschool*, pag. 6; A.C. De Schrevel, *op. cit.*, pag. 120; wat St.-Walburga betreft bleek men de archieven vóór 1590 niet ter beschikking te willen stellen. St.-Katharina: Register Dischmeesters 1518, fol. 123v.

33. A.C. De Schrevel, *Statuts de la gilde des libraires*, in *Hand. Soc. d'Emul.*, LII (1903), pag. 188.

34. A.C. De Schrevel, *Statuts*, pag. 188; J. Weale, *Les enlumineurs de Bruges*, in *le Beffroi*, dl. IV (1872-73), pag. 310-324; A. Dewitte, *Zangmeesters... Sint-Gilles*, Bijlage II (te verschijnen in *Biekorf*).

35. A. Dewitte, *De geestelijkheid der Lieve Vrouwekerk*, pag. 110.

36. L. Gilliodts-Van Severen, *op. cit.*, dl. II, pag. 383; zie ook J. de Damhouder, *op. cit.*, pag. 573.

37. L. Gilliodts, *op. cit.*, dl. I, pag. 46-47.

ook daar een schola maior — een Latijnse school, ontstond ; het betrof het eerste duidelijke voorbeeld van schoolprotectie vanwege de stad zelf³⁸. Het treft inderdaad te Brugge dat de stadsprotectie t.a.v. het schoolsysteem vrij laattijdig — in vergelijking met de Noordelijke Nederlanden — ontstaat, en dan nog op basis van *charitas*. De vroegste stads-tussenkomsten i.v.m. scholen zijn ons bekend vanaf 1294 voor de Bogaerdschool³⁹.

3. Speciaal scholen.

Wat wel geprotegeerd lijkt was de speciaal school voor minnestrelen, *buten Caermers* (1348) — die reeds dateert uit einde 13^e eeuw, en waarheen speellieden tot en met uit Aragon, van Pasen tot augustus, kwamen, zowel om een nieuw repertoire op te doen, als om zich technisch te vervolmaken⁴⁰. Een ander type school is de *scole van Rethorike*, opgericht 1428 door Jan van Hulst bij de eerste — en dus geprevilegieerde-rederijkerkamer van de H. Geest⁴¹.

Tenslotte, doch dan wordt een reeds veel vroegere Brugge wens gerealiseerd, krijgt Brugge een *Collegium Bilingue* in

38. Dit in tegenstelling met beschermende maatregelen zowel te Brussel, 1320, als te Ieper, 1253, te Gent, 1192 (I. Te Winkel, *op. cit.*, pag. 322-323), als te Utrecht, Maastricht en Luik (R.R. Post, *op. cit.*, p. 55 e.v.) e.a.m.

39. L. Gilliodts-Van Severen, *op. cit.*, dl. I, pag. 16. Recente werken betreffende school en onderwijs in de middeleeuwen naast R.R. Post zijn (tot 11e eeuw): P. Riché, *De l'éducation antique à l'éducation chevaleresque*, Parijs, Flammarion, 1968; W. Wuehr, *Das abendländische Bildungswesen im Mittelalter*, München, 1950 en H.W. Fortgens, *Meeesters, scholieren en grammatica uit het middel-eeuwse schoolleven*, Zwolle, 1956. Dit laatste werk konden we niet tijdig bereiken evenmin als *Ecoles et livres d'école en Hainaut du XVIe au XIXe siècle*, Mons, 1971, en de referaten van de studieweek, Spoleto 1971: over La scuola nell'occidente latino dell'alto medioevo-Centro italiano di studi sull'alto medioevo, en Cambridge, 1969: *Classical Influence on European culture*, ed. R. Bolgar, Cambridge, 1971.

40. L. Gilliodts-Van Severen, *Les ménestrels de Bruges*, Brugge 1912-13, pag. 7 sq; H. Angles, *Les musiciens flamands en Espagne*, Soc. intern. de musicologie, Cinquième congrès, Utrecht 1952, A'dam 1953, pag. 48.

41. J. Muller & L. Scharpé, *Spelen van C. Everaert*, Leiden 1920, p. IXsq.

de Stadshallen, in vervanging van het in 1520 daar geplande *Collegium Trilingue* van Erasmus, doch nu een stichting van de Dominicanerprelaat Jan de Witte, 1540, waardoor voor het eerst de complete voorbereiding op de faculteiten van Theologie, Rechten en Medicijnen te Brugge mogelijk werd⁴² zonder ofwel op privé-leraren in stad, ofwel daarbuiten te moeten beroep doen. Wanneer deze fundatie geïncorporeerd wordt in de stichting Brugs Seminarie, 1618, en de kapittelschool van St.-Donaas klein Seminarie wordt, 1571-1591, zullen de Jezuïeten — nu ook met stadsprotectie, een volledige humaniora daarnaast oprichten in 1575 waarin zij vanaf 1591 o.m. de seminaristen opvangen⁴³. Fundaties als dit van het Augustijnercollege 1621, zullen zich beperken tot het doceren van Latijn⁴⁴ terwijl alle overige parochiescholen voorbereidende - onder - scholen zullen worden. Met dit verschil echter dat opnieuw elke willekeurige privé-school de Jezuïetenschool kan stuk concurreren.

Hiermee zou dit panorama voltooid kunnen heten, waren er niet de aanduidingen én i.v.m. de Juridische school i.v.m. de kanselarij, waar wij het hoger over hadden, en i.v.m. het Theologicum der Augustijnen, dat voor alle belangstellenden toegankelijk wordt genoemd, en waar in 1441 — de Leuvense universiteit bezat toen nog geen Theologische Faculteit — Jacob van Brugge het recht opeiste ter plaatse de titel van Magister in de Godgeleerdheid te bekomen⁴⁵.

42. A.C. De Schrevel, *Histoire du Séminaire*, pag. 249-262; C. Carton, G. Cassander. *Oratio in laudem urbis Brugensis*, Gent, 1847; A. Dewitte, *Brugge in de zestiende eeuw*, in *Brugs Ommeland*, VI (1966), pag. 85sq.

43. A.C. De Schrevel, *op. cit.*, pag. 904, 914; L. Delplace, *Notice historique sur l'ancien collège des Jésuites de Bruges*, in *Hand. Soc. d'Emul.*, 34 (1884), p. 29sq; zie ook A. Poncelet *Histoire de la Compagnie de Jésus dans les anciens Pays-Bas*, dl. I, Brussel 1926, p. 36-37. De gegevens over het Brugse Seminarie, zie: P. Declerck, *De priesteropleiding in de Mechelse kerkprovincie*, in *Collationes*, 13 (1967), p. 487-517; 14 (1969), p. 82-102.

44. L. Delplace, *op. cit.*, 59sq.

45. A. Keelhof, *Histoire de l'ancien couvent des Ermites de Saint Augustin à Bruges*, Brugge, in *Hand. Soc. d'Emul.*, 1869, p. 52.

Daarnaast zijn ons vanaf de 15e eeuw namen bekend van privé leraren; de belangrijkste schijnen in de 15e eeuw de Willelmijn J. Vanden Driessche; in de 16e eeuw diens leerling Jac. de Meyere; de oudrector van Sint-Donaas A. Chilius; Jan van Gelder; naast vooral J.L. Vives en studenten van het Leuvense Trilingue-college, o.m. Jan van Strazeele, A. Silvius, J. Vaseus en J. Cruquius, te zijn geweest⁴⁶. Er kan worden aangenomen dat hun disciplines gelijkwaardig waren aan het Artes Instituut, dat als belangrijkste docenten G. Cassander en opnieuw J. Cruquius kende.

In 1631 uiteindelijk zou, op stadsinitiatief, een *Collegium Medicum* ontstaan dat tot 1800 bleef fungeren⁴⁷. Daarnaast hebben we — vanaf de 16e eeuw — namen bewaard van b.v.b. privé leraren orgel en clavichord⁴⁸.

4. De schoolprogramma's.

a. De onderscholen en parochiescholen.

Want met learne ende wel onthouden, mach men ter groter eeren comen, ende dieghone die niet ne willen leeren, no setten neerenst te learne, ne ware niet sculdich te sine gherekent onder die lieden, maer onder de beesten; want die onwetende n'est gherekent onder die meinschen... Vertaal: car par aprendre et bien retenir, puet on a grant honneur venir, et chil qui n'i vuet apprendre, ne mettre cure d'aprendre, ne devrait point estre conté entre les gens,

46. W. vanden Driessche: A. Viaene, *Jacob de Meyere. Een herdenking*, in *Hand. Soc. d'Emul.*, 89 (1952), p. 5 sq., A. Chilius en J. Cruquius: A.C. De Schrevel, *Histoire*, p. 223-265-272; Jan van Gelder: id., pag. 226, 481; J.L. Vives & J. van Strazeele, zie verder. Jan van Gelder huurde over de jaren 1548-1579 een huis aan Sint-Donaas in de sheer Gilles Dopstraat als schoollokaal (Rek. 1548-49, fol. 5v; Rek. 1580-85, fol. 8).

47. A. Duclos, *op. cit.*, pag. 292.

48. A. Dewitte, *Cornelis vanden Rijne*, in *Biekorf*, 73 (1972), pag. 159-166; L. Gilliodts-Van Severen, *op. cit.*, dl. III, p. 1029, 1099. In 1564 leerde men zelfs paardrijden in het Prinsenhof, een voormalig privilege van den gheselscepe van den hallebardiers (Gilliodts, *Mémoriaux*, p. 55), in de tweede helft der 17e eeuw is er sprake van dansscholen (Id., p. 257).

mais entre les biestes ; car li non sachans n'est contés contre les crestiens.

Deze passus is gedateerd 1370, en genomen uit het hoger geciteerd Brugs leerboekje van de hand van een Picardisch schoolmeester : *par lequel on porra raisonnablement entendre rommans et flamenc*⁴⁹.

Dergelijk onderricht, door privé leraren — *ludi magistri* — verstrekt aan b.v.b. *Augustin die ghinc ter scolen te prime... ende sal keeren te tierche* — van 5 u. tot 7 u. (in de winter van 9 u. - 10 u.) en opnieuw *te noene toter vespertyt, ja tote complietyt* — van 12 u. tot 18 u. à 20 u. (in de winter van 12 u. tot 15 à 16 u.) — duurde dus per dag maximaal 8 u. (in de winter 5 u.)⁵⁰; en bestond aanvankelijk uit leren : *leesen ende scryven ... cyfferen ende legghen ...* tot het onderricht van Frans, in een koopmansstad als Brugge onder de Franse kroon — blijkbaar noodzakelijk⁵¹.

Wij kunnen dit soort *vlaemsche* of *waelsche* scholen — te Brugge zoals gezegd minimum twee schoolmeesters per zes-tendeel (in 1548 : 12 mannen en 6 vrouwen) aan zowel jongens als meisjes — onderscholen noemen (waarschijnlijk te Brugge niet te onderscheiden in schrijfscholen en Franse scholen). Namen van «vrije» schoolmeesters uit de 15e eeuw zijn te Brugge b.v.b. meester Willem Hendericx, 1471-1492, priester, den lombaertscriver ; *Corin* de scolmeester, 1469 ; meester *Willem van Scoenhoven*, scoelmeester 1476-1490 ;

49. Parijs, Bibl. Nat., Manusc. néerl., 16, fol. 24v; fol. 1 (ed. J. Gessler). Dit Livre des Mestiers werd vanaf 1567 gedepasseerd door J. Grevin & C. Plantin, *La première et la seconde partie des Dialogues français pour les jeunes enfants*. Het eerste ende tweede deel van de Franchoise tsamensprekingen overgheset in de nederduytsche spraeke; een befaamd vroeger voorbeeld was N. van Berlaimont, *Vocabulare ... om lichtelyc Francoys te leeren lesen scrijven en spreken*, Antwerpen, A. Luberts, 1552.

50. Idem, fol. 11.

51. A.C. De Schrevel, *Statuts*, pag. 142 (1612); Id., *Histoire du Séminaire*, dl. I, p. 120 (St.-Kruis); A. Dewitte, *Zangmeesters...St.-Jacob*, pag. 339. De schooluitrusting van een knaap, op de Franse school, die daarna het scheppersambacht leerde, zie: L. Gilliodts, *Mémoriaux*, p. 13-14.

broeder *Jan van Ghent* 1487-1491 — daarna uit de stad verbannen, en terug 1493; meester *Quintin ten Eeckhout*, 1484-1494; Jacop Blaeuvoet, schoolhouder, 1495-1548, († 1549) ⁵².

Wellicht een zoon van Willem van Scoenhoven, *Jacob*, zou het type « Franse school » overbrengen naar Amsterdam waar hij van 1503 tot 1515 het monopolie kreeg *om kinderen, jong en oud, en alle personen te leren lezen, schryven, rekenen, ende cyfferen ende oick walsch te leren spreken* ⁵³.

Op dezelfde manier overigens was het conversatieboekje uit 1340 reeds tussen 1360-1377 bewerkt naar Limburgs-Frans; in 1483 door W. Caxton naar Frans-Engels en verscheen vóór 1501 in een moderne Nederlandse bewerking te Antwerpen.

Van de 16^e eeuwse schoolmeester in de Rudderstraete, Adriaen vander Gucht, verscheen in 1569 een *Cyferbouck, inhoudende vele nieuwe fraye ende gherievighe practycken van Arithmetica* (P. de Clerck, in 4°, 123 fol., S.B. 1937 B 244) terwijl bij dezelfde drukker een *Abecedarium* verscheen in 1565 waarvan 8 blz. drukproeven bewaard bleven (S.A. Brugge). Zo hebben we van de drie disciplines gedrukte Brugse handboekjes ter beschikking, naast de incubabel van Brito: de Frans-Nederlandse *Disticha Catonis* ⁵⁴.

Het is vrij duidelijk dat de informatie die wij terugvonden voor b.v.b. de parochieschool van Sint-Jacob ⁵⁵, en vanaf 1529 voor de kapittelschool van Sint-Salvator ⁵⁶, in Sint-Donaas 1571 en 1591, over een zelfde basisonderwijs praat, gegeven door priesters, terwijl voor Sint-Gillis de gegevens uit

52. A.C. De Schrevel, *Statuts*, pag. 181, 188; J. Weale, *art. cit.*, pag. 206-322, 278, 309-320; 314-323; 310-324.

53. R.R. Post, *op. cit.*, pag. 65-66. In 1519 verschijnt Jacob van Scoenhoven als kapelaan in Sint-Donaas, Rek. 1519-1520, fol. 7; een Jan Scoenhove was 1467 virgifer in St.-Donaas: A.C. De Schrevel, *Histoire*, pag. 119.

54. J. Gessler, *Le Livre des Mestiers*, dl. I; A. Schouteet, *art. cit.*, in *Hand. Soc.d'Emul.*, 1948, p. 130-141; 1949, p. 167.

55. A. Dewitte, *Zangmeesters...Sint-Jacob*, pag. 339-40.

56. A. Dewitte, *De Kapittelschool*, pag. 45 sq.

einde 15e - begin 16e eeuw zelfs kunnen aanduiden dat de parochieschool gewoon gehouden werd door een privé-leraar bij de Augustijnen ⁵⁷. De aanduidingen van leerboekjes in de Bogaerdenschool, 16e eeuw — de boekjes worden meestendeels te Antwerpen gekocht — zijn b.v.b. in 1550-51 : *XII zeven zalmen, XII cleen gebeden, XII confiteors, ende XII kerstenspeghels, VIII catoenen ... , vier dozijne oratie boucxkens* (wellicht gedrukt door Erasmus vander Eecke ⁵⁸ ...), in 1551-52 *VIe zeven psalmen*, gedrukt door Er. van der Eecke; in 1552-53 *hondert fundamentsboucxskens* ; in 1553-54 : *XII walsche vocabulairen* ; in 1556-57 : *IIe cleen ghebeeden in fransyne ende IIe confitiamus in fransijne* ⁵⁹.

Dit toont zowel de zorg voor catechese als een algemeen verspreid gebruik in dit basisonderwijs het Frans te betrekken. Zoals onder c. volgt moet aan dit onderwijs ook de Rudimenta van het Latijn, naar Donatus, en in de 16^e eeuw Despauter, worden toegevoegd, wellicht alleen voor de meer begaafde studenten.

b. De grote-Franse-school.

Aanvullende gegevens voor het meer dan basis-onderwijs, dat op de niet-Latijnse school werd gegeven, verkrijgen we in de door A.C. De Schrevel gepubliceerde lijst uit 1612 van voor de school verboden lectuur na Trente ⁶⁰.

Vooreerst wat Nederlandse auteurs betreft : (wij plaatsen tussen haakjes de vroegst bekende druk) het is niet meer toegelaten *Reynaert de Vos* (1479), *De 4 Heemskinderen* (elk jaar nochtans in de H. Bloedprocessie uitgebeeld), *Lanceloot van Denemarken* (1486), *Maleghijs, Valentijn en naamloos* — dit laatste een Spaanse roman, in 1548 naar

57. A. Dewitte, *Zangmeesters...Sint-Gilles*, bijlage II (te verschijnen).

58. L. Gilliodts-Van Severen, *op. cit.*, dl. III, pag. 1002-1004, 1010.

59. *Id.*, pag. 1014, 1019.

60. A.C. De Schrevel, *Statuts*, p. 175-177; toelichting: pag. 268-302.

het Frans vertaald — naast de Vlaamse volksboeken *Margriete van Lymborch* (1516) en *Jonghen Jacke* (1528) op school, als *leesboucxkens* te bestuderen.

Als « religieuze » teksten worden *Den Sack der Consten* (1528)... *om te vermaken die beswaerde sinnen* en *Der Zyelen Troeste, uytlekkinge der thien gheboden* (1478) geweerd. Als Franse teksten worden verboden, naast *Valentijn : Amadis des Gaules, Florent et Octavian* en de volksboeken *Huyghe van Bourdeus* (1550) en *Jason en Hercules* (1521).

Toegelaten lectuur : de *catoenen* blijken vervangen te mogen worden door een vertaling van Erasmus' *De civilitate morum puerilium* (Antwerpen, M.V.Hille, 1530) : *Goede manierlycke seden*, in 1559 b.v.b. te Antwerpen gepubliceerd. Ook het *Gheestelick Refereynbouck* van A. Bijns (1528) blijkt als schoolboek te zijn gebruikt naast het *Leven van Kristus*, van Lud. van Saxen (1479); *L'Art et science de bien vivre et de bien mourir*, één van de reeds in de vroegere middeleeuwen voorkomende *Ars moriendi*; *Comenchement de Sagesse*, wellicht een moderne tegenhanger van Jan Praets *Speghel der Salicheyt*; en *De ure vand'doot* van ofwel Erasmus (1534) of van de rederijker Jan vanden Dale (1543). Het uit 1496 stammend *Leven van Catharina van Seynen* is als devote lectuur bedoeld, terwijl de Trentse werken van W. Sylvius en F. Sonnius, 1565 : *Ordonnanties... van het Concilie van Trenten* en *Ondersouckinghe der Jonghers* de Contra-Reformatie dienen.

Opmerkelijk is bovendien dat ook de *Chronycke van Vlaenderen* (1531) van Van Varnewyck op de lijst voorkomt, naast de *Chronycke van keyser Maximiliaen* (1577), blijkbaar een modernisering van de vroegere handboeken van J. Van Maerlant, A. De Smet en A. De Roovere, de eerste en laatste wellicht alumni van de Donaasschool ?

Voor de Bogaerdenschool kan daarnaast een reeks van toneelopvoeringen worden geciteerd in het Nederlands, waarvan de auteurs waren de rederijkers Jan de Meyere, *gheseyt Smeke* (1539-1541), P. vanden Heynst (1541-42),

Ed. de Dene (1544-50), (1560-61), St. vander Gheinste (1550-1555), pasteur vande Madalenen⁶¹ en Jan of Hans Hillebrant, de rectorizijn (1555-63) (1577)⁶²: het betrof tafelspelen, spelen van zinnen, esbatementen, door de leerlingen op te voeren op *sint Lauwereyns dach en up den heilighen bloedach*⁶³. De spelen, in 1551-52 had de school reeds een repertorium van 10 tafelspelen en zes esbatementen, werden dit jaar door de ondermeester Willem Hopsomer in een speciale codex gecopieerd⁶⁴; het jaar erop werd het repertorium bijna verdubbeld: met tien spelen van zinnen en één esbatement⁶⁵.

De parochie- en kapittelscholen kenden daarnaast hun mysteriespelen, die echter in het Latijn werden voorgedragen, zodat wij de lijst ervan in de volgende paragrafe opnemen.

c. De Latijnse school.

1. De situatie eind 15e-16e eeuw.

Het meest duidelijke voorbeeld van programmatie voor de Latijnse school vinden wij in het concept voor onderwijs, door de jezuiten aan de stad voorgesteld op 1 mei 1575 (zie bijlage I). Daar is sprake van ca. 9 u. les per dag; in de kapittelscholen Sint-Donaas⁶⁶ en St.-Salvator⁶⁷, 1519-1529, loopt het dagonderwijs over zowat 10 u. 30; bij allen over vier lectiones verdeeld.

De urenindeling is ongeveer de volgende: in Sint-Donaas (1550): 6-7 u. 30 (z. 5-6 u. 30) *lectio prima*: mis; 8-9 u. repetitioefeningen, ca. 9 u. ontbijt; 9-10 u. *lectio se-*

61. L. Gilliodts-Van Severen, *op. cit.*, dl. III, pag. 1002, 1003, 1004, 1022, 1009-1016.

62. Id., pag. 1018-1023, 1029.

63. Zie hieronder noten (93) en (97).

64. J. Gilliodts-Van Severen, *op. cit.*, dl. III, pag. 1011.

65. Id., pag. 1013; in 1556-57 werd opnieuw een reeks spelen overgeschreven: Id., pag. 1019.

66. A.C. De Schrevel, *Histoire*, dl. II, pag. 86 e.v.

67. A. Dewitte, *De kapittelschool*, pag. 23; Id., *Zangmeesters... Sint-Jacob*, pag. 339; id., *Zangmeesters... Sint-Gilles*, bijlage II; zie noot (141).

cunda ; daarna repetitie tot 11 u. ; 11 u. - 1 u. vrij en middagmaal ; 1-2 u. *prima lectio* ; tot 3 u. repetitie ; 3-4 u. *secunda lectio* (niet op zaterdag) ; 4 u., na vespers tot lauden en na lauden tot 6 u. 30 (z. 7 u.) zangonderricht. Dit brengt als totaal 4 u. 30 reëel onderricht + 3 u. repetitie : 7 u. 30 + zowat 2 u. zangonderricht, 10 u. (z. : 11 u.) door te brengen resp. in de *scola litteraria* en de *scola cantualis*, naast het volgen van de mis, vespers en lauden ; een programmatuur die ongeveer met het huidige studiebedrijf per dag overeenkomt.

Voor St.-Salvator, en wellicht ook O.L.-Vrouw, blijken de reële lessen mogelijk, 4 per dag, van maandag tot donderdag. Vrijdag en zaterdag (ook speciale dagen bij de Jezuïeten) is er van 9 u. af zangles, net als de overige werkdagen telkens vanaf de vespers. In de parochieschool van St.-Jacob moeten de schoolkinderen in 1554, *als van ouden tijden ghecostumeeirt es, twee reysen scdaechs tot den zanckmeester*. In Sint-Gillis hebben ze de woensdag en de vrijdag vanaf 9 u. de ganse dag muziekles.

Het is duidelijk dat de schoolrector in die vrije tijd, overigens ook tijdens de koordiensten, zijn eigen commensalen privé-les kan geven.

Het Jezuïetenprogramma ziet er als volgt uit : wanneer we daar het eerste lesuur zien beginnen om 6 u., het tweede 9 u. 30, het derde 1 u., het vierde 3 u. 30, van kwart over 10 waren er gemeenschappelijke declamationes voor alle klassen — dan komen we daar aan een studietijd van 6 u. tot 11 u. ; van 13 u. tot 17-17 u. 30, zowat 9 uur, waar de tijd voor ontbijt, mis en repetities moet worden afgerekend. Hier is blijkbaar van zangles geen sprake.

Wat was nu de gedoeerde leerstof ?

Beginnen wij opnieuw bij de Jezuïeten : daar zijn 3 graden of klassen voorzien ; in de 3^e of laagste klas wordt ondersteld dat de studenten op de parochie- of vrije school reeds de *Rudimenta* en *De Figuris* van Despauter († 1520) ofwel de elementaire Donatus, *Ars minor* hadden

gezien, naast diens morfologie : *Prima pars grammaticae* — zijn dit de honderd *fundamentsbouckins* uit de Bogaerschool, 1552-53 ? ⁶⁸.

— In deze 3^e klas wordt de *Prima pars grammaticae* ⁶⁹ van Despauter hernomen ; men geeft een inleiding op zijn *Syntaxis*, terwijl met de titel *Epistole selecte Ciceronis* wellicht de uitgave van J. de Breda (M. v. Hillen) is bedoeld, die voor beginners was samengesteld. Men maakt in die graad thema's en vertalingen naar het Nederlands (*lingua Flandrica*).

— De tweede klas bestudeert grondig de *Syntaxis* van Despauter, en gebruikt als cursieve teksten : Ovidius, *De Tristibus*, Lib. I (Antwerpen, ab 1532) en Cicero, *De Senectute* (Antwerpen, ab 1533). Wellicht daarnaast betekent « prosoedia » een inleiding op Despauteurs *De accentibus & De carminum generibus* ⁷⁰. In de tweede klas begint tevens de studie van het Grieks, met opnieuw een toen reeds klassieke auteur : N. Clenardus : *Institutiones ac Meditationes in Graecam linguam* (1° uitg., Leuven 1530) : een elementaire Griekse spraakkunst, die in feite voor privéstudie van het Grieks was bedoeld. Hier wordt gezegd dat de studenten daarnaast reeds op Griekse teksten werken, terwijl halfweg het jaar de Dialogen van Lucianos — in 1521 uitgegeven door Erasmus — reeds worden gelezen ⁷¹.

— De hoogste, of eerste klas leest de *Prima Philippica* van Demosthenes, naast een handboek over *Rhetorica* van Cyprianus Zoares, en ev. *De ratione dicendi libri tres* van de stadsgenoot J.L. Vives. Daarnaast de *Aeneis* (te Antwerpen reeds in 1532 een uitgave van Melanchton), de

68. L. Gilliodts-Van Severen, *op. cit.*, pag. 1013. Een nauwkeurig overzicht in verband met het Jezuïeten-onderwijs, zie H. De Vocht, *Les Débuts de l'Enseignement classique dans la Compagnie de Jésus et leurs Rapports avec l'humanisme*, in *Les études classiques*, dl. XIII (1945), p. 193 sq.

69. *Le livre scolaire au temps d'Erasmus*, Univ. de Liège, Luik 1969, pag. 15, 48, 116.

70. *Id.*, pag. 15.

71. *Id.*, pag. 21; zie uitgebreid: H. De Vocht e.a., *N. Clenardus*, Antwerpen, 1942, pag. 52 e.v.

Prima Philippica van Cicero (reeds verschenen te Antwerpen 1533-34), terwijl teksten uit het Latijn naar het Grieks worden overgezet.

Toneelwerk komt alleen occasioneel voor⁷². Wat de godsdienstopvoeding betreft : elke vrijdag om 6 u gaat de *Lectio Catechismi Petri Canisii* door⁷³, elke zaterdag om 6 u de lectuur van het Evangelie van de volgende zondag. Als speciale methodiek — de handboeken zelf zijn reeds veertig jaar normaal in gebruik — treft de dagelijkse oefening — voor alle klassen samen — in Griekse en Latijnse declamatio (*carmina & orationes*), oefeningen die ook op zondagmiddag vanaf 1 u doorgaan.

Vergelijken we die programmatie aan die van de kapittel-scholen⁷⁴.

In Sint-Donaas werd Despauter sinds 1515 als handboek verdedigd door J. de Meyere⁷⁵, in 1484-86 werd een Komedie van Lucianos, en de eerste boeken van Vergilius' *Aeneis* als *ludus scolarium* opgevoerd⁷⁶; net als Terentius & Plautus 1524-1525; de *Colloquia* van Erasmus waren, naast zijn *Opus de Conscribendis Epistolis*, sinds 1522-23 in gebruik⁷⁷. Wat de Griekse auteurs betreft : Lucianos — in Latijnse vertaling — wordt gelezen sinds 1486 (pas in 1506 een Erasmus-editie), Aristofanes in 1533, eveneens in Latijnse versie⁷⁸. Een handboek Grieks — dat sinds 1520

72. In 1605: A. Viaene, *Het debat over Vlaanderens roem*, in *Biekorf*, 60 (1959), pag. 161-170 (betreft: *Judicium Panegyricum*).

73. *Le livre scolaire*, pag. 53; de bibliotheek van het Brugse Jezuïetencollege bleef in inventaris bewaard bij A. Sanderus, *Bibliotheca Belgica*, Rijsel, 1641, p. 279-282.

74. Gezien nergens een opgave voorkomt, gelijkend aan het studieplan der Jezuïeten, kan de vergelijking uiteraard niet op het geheel worden betrokken, tenzij wat de lessen betreft, zie vorige noten (66) en (67).

75. H. De Vocht, *History of the Collegium Trilingue Lovaniense*, dl. 3, Leuven 1954, pag. 433.

76. Rek. 1486-87, fol. 18v: *solutum mag. Godefrido (dommele), rectori scolarum, ... in ludo commedie luciani in refectorio*; A.C. De Schrevel, *op. cit.*, pag. 134.

77. P.S. Allen & H.M. Allen, *Opus Epistolarum D. Erasmi*, Oxford, 1906-1947, dl. IV, ep. 1286.

78. A.C. De Schrevel, *op. cit.*, pag. 134-135.

door L. Casembroot o.m. werd gedoceerd — is althans bekend: *De veteri et recta pronuntiatione linguae graecae commentarius* van A. Meetkercke, een bewerking van de Erasmus-uitgave van 1528, verschenen te Brugge in 1565. Tenslotte is in 1591 sprake van een *libellum cum scoliis* van P. Manutius (de redevoeringen van Cicero; Venetië 1578-79, 3 dln.), terwijl uit de correspondentie van J. Lipsius volgende auteurs daar nog ev. kunnen worden toegevoegd: Apuleius, Livius, Sallustius, Tacitus — die worden althans door Lipsius gesuggereerd als bijzonder nuttig voor studenten, voorbeschikt om later publieke functies te bekleden⁷⁹.

Voor de kapittelschool van de Lieve-Vrouw-kerk hebben we meer specifieke gegevens, dank zij de correspondentie van de hypodidasculus van D. Spetebroot en commensaal van de kan. Jac. van Halewijn, Jan van Strazeele, met P. Vulcanius, gewezen student van de Bogaerdenschool, op dit ogenblik student aan het Leuvense Trilingue.

De gegevens dateren 1528, vóór Strazeeles vertrek naar Parijs, waar hij aan het Collège de France Grieks zou doceren. Strazeele, oud-student van Vives en van het *Collegium Trilingue*, zou te Brugge de methodiek van Clenardus i.f.v. de Griekse taal toepassen — twee jaar vóór Clenard zelf zijn methodiek publiceerde⁸⁰ — *nullam mensam adeamus sive hi pueri fere alphabetarii graece loquantur* ... Hij leest de *grammatica a primis elementis*, herhaalt overvloedig samen met de studenten⁸¹; zorgt er voor *ut pauca discant bene*, en geeft na de elementaire *grammatica*: de *Dialogi Deorum* van Lucianos, Plato, Aristophanes, de Eclogen van Theocritos en Homeros⁸².

Daarnaast bezitten we aparte documentatie betreffende het onderwijs aan de « *betere verstanden* » in de Brugse

79. A.C. De Schrevel, *op. cit.*, pag. 134; A. Dewitte, *Justus Lipsius en Brugge*, Brugs Ommeland 2 (1961), pag. 6-7; *Le livre Scolaire*, pag. 32-33.

80. H. De Vocht, *op. cit.*, pag. 59 sq.; *Le livre scolaire*, pag. 21. U.B. L(eiden), Cod. Vulc. 105 II.

81. J. van Strazeele aan P. Vulcanius, 2 febr. 1528.

82. Id., 23 mar 1528.

Bogaerdenschool, waarvan hoger genoemde P. Vulcanius oud-student was. In deze stadsschool begint de dag met mis om 6 u., daarna ontbijt, en vrije uren tussen 8 en 9 u., om het bed op te maken; en 3 en 4 u., omme huerlieder te zuveren — op dinsdag en donderdag is recreatie om te spelen voorzien naer bequaembeyt van den tyden. In de voormiddag en namiddag gaan (sinds 1545 ?) 10 à 12 Latijnisten onder leiding van de regent de lessen in Latijn en Grieks bijwonen *ter halle dezer stede*. De overige auditeurs waren daar o.m. de kanunniken van Sint-Donaas⁸³. Vanaf 1596, en b.v.b. opnieuw in 1620 worden 6 andere kinderen zelfs naar de Jezuïetenschool gestuurd⁸⁴, net zoals sinds 1591 de studenten van Sint-Donaas na hun schola minor bij de Jezuïeten terecht kunnen.

De gebruikte handboeken naast de « hondert fundamentsboucxkins », 1552-53, *XII Walsche vocabulairen*, *XII evangeliarisen*, *VI figueren* (Despauter), *VI bouxkins de civilitate morum* (Erasmus); *II cantuales*, *XII exemplaria methodi confessionis*, (de Erasmus-editie 1524 ?), *III sinominorum* (*Parabolarum sive similibus Liber*, 1554, Erasmus ?), *II precalia Erasmi* (is hier bedoeld de *Praecatio dominica* of *Praecatio ad Dn. Jesum*, uit 1523-1532 ?); *VIII grammatices graecae* (Clenard); *II exemplaria epistole Hieronimi* (Erasmus ? 1516, de delen I-IV *Epistolae*) 1553-54; naast *thien cathones* en *XXIII grammatices* voor de latinisten in 1573-74 (Despauter)⁸⁵.

Deze titels geven ons opnieuw Despauter en Erasmus, naast Clenard, en tonen heel duidelijk dat ook in de Bogaerdenschool Grieks werd geleerd. 1553-54 is de periode waarin als hoofd van de school — regent genoemd sinds

83. A. Schouteet, *Zeger van Male. Een beschrijving van de Bogardenschool te Brugge omstreeks 1555*, Brugge 1960, pag. 133, 137.

84. L. Gilliodts-Van Severen, *op. cit.*, dl. III, pag. 1050.

85. Id., pag. 1013, 1015, 1028, betreffende de *Disticha Catonis*, uitgave van Erasmus & L. Crucius: zie o.m. M.J. De Smet-Goethals, in *Onze Alma Mater* 23, 3 (1969), pag. 168-184; *Le Livre Scolaire*, p. 4-5.

1545 — Jacob Wegheschede, oud-rector van de Lieve-Vrouw-school 1542-43⁸⁶, en P. Oste fungeerden. Deze laatste komt ook voor als rector in de Donaasschool⁸⁷. Van de 5 ondermeesters, afkomstig uit Gent, Kaprijke, Aalst, Damme, Artois, Geraardsbergen, Rijsel e.a.m., was in 16e eeuw één aangeduid voor de latinisten. Hij was o.m. gehouden het *spel in latyne*, door de regent gemaakt in februari — het Nederlandse tafelspel werd door een *goedt rethorisien* opgesteld — op te voeren met de schoolkinderen op H. Bloeddag. Het tafelspel werd door de *vlaemsche kinderen* opgevoerd, net als het spel van zinnen op *Sinte-Lauwereyns dach*. Zeger van Male, één der gouverneurs van de school, van wie wij een befaamde 4-delige liederencodex bezitten, stelde zelfs voor, aansluitend bij de charitasbedoe-ling van de school, zeven spelen te laten samenstellen « *van den zeven wercken van ontfaermhertigheyt, ende dat achtste sprekende van dat uuterste oordeel* »⁸⁸.

Van de bekende regenten en ondermeesters, — Van Male wilde dat telkens één der docenten van het Artes-instituut regent zou worden in de Bogaerdenschool — « promoveerden » er twee naar de Lieve-Vrouwkapittelschool als rectoren: Adr. vander Lovene en Jacob Speelman; één naar St.-Donaas: Piat Oste; en twee naar St.-Salvators: Ant. Chastelet, die terugkwam om regent te worden, en Jan Duust. Twee vinden wij daarna terug als rector in de parochieschool van St.-Jacob: Lieven Matthys en Jac. Weghescheede, de laatste kwam feitelijk van de kapittelschool van O.L.Vrouw; net als Adr. Vande Velde. De regent in 1563 en 1586, Jan Molanus, was in 1577 zangmeester in de Lieve-Vrouwkerk⁸⁹.

Twee ondermeesters treden op als scriptor: Philippe

86. L. Gilliodts-Van Severen, *op. cit.*, dl. III, pag. 1094-1095.

87. A.C. De Schrevel, *op. cit.*, pag. 235.

88. L. Gilliodts-Van Severen, *op. cit.*, dl. III, v. 1097, 1004 e.a.; A. Schouteet, *op. cit.*, pag. 67, 107. De codex van Zeger van Male: Bibl. Mun. Cambrai, hs. 125-128.

89. A. Dewitte, *De geestelijkheid van de Lieve Vrouwkerk*, pag. 121.

Honsbrouck en Willem Hopsomere⁹⁰. De oudstudent Wilken Liekercke, die op kosten van de school te Leuven had gestudeerd — wij kennen één voorbeeld van toelage om te Parijs te studeren (1570-71) — werd daarna schoolrector te Goes, 1557-58⁹¹, daarna in St.-Donaas 1560-62; andere oudstudenten: Jan Busschop uit Oudenburg (1544-1550); Joos Doens, (1584-1585), Gilles Plaisir (1564-66) werden ondermeester in hun oude school. Een vroeger voorbeeld was dit van Peter de Smet (Vulcanius) die huisleraar werd van Ch. Blount, daarna stadspensionaris van Middelburg en wiens zoon Bonaventura de eerste hoogleraar in de Griexe en Latijnsche spraecke te Leiden (1581) zou worden. Een andere oud-leerling, Pieter vanden Driesche, werd de 35e abt van Ter Doest, J. Blaseus, bisschop van Namen en daarna van St.-Omer⁹². Het kan wellicht ooit belangrijk worden het door Pedro de Gantes te Mexico georganiseerde onderwijs aan dit Brugse voorbeeld te vergelijken.

Wat het muzikaal onderwijs betreft — één van de hoogtepunten van het ganse schoolwezen tot ca. 1550 — in de Bogaerdenschool is dit beperkt tot het jaarlijks aanleren van een *gheestelick liedekin jehbens den toecommenden helich bloedach... ghecomponeirt met drie partijen, simpel zanck*⁹³. Deze compositie — de tekst van één der rederijkers — mét het aanleren, werd toevertrouwd aan resp. de zangmeesters van O.L.-Vrouw (Jan vander Muelene), St.-Jacob (J. Treshault) of St.-Salvator (J. Lescornet); één enkele keer aan een leerling van de zangmeester van St.-Donaas De Vlieghe⁹⁴. Wel worden studenten gesubsidieerd die orgel wensen te leren resp. bij Jacob (Honie, van de Lieve-Vrouwkerk), 1523-24; Fr. Aernouts van Sint-Donaas, 1576-78;

90. L. Gilliodts-Van Severen, *op. cit.*, dl. III, p. 1011, 1019.

91. Idem, pag. 1015, 1019, 1026.

92. Zie o.m. Bijlage II, 1, 2; de bibliotheek van J. Blaseus, zie o.m. A. Sanderus, *op. cit.*, pag. 322 e.v.

93. L. Gilliodts-Van Severen, *op. cit.*, p. 1211.

94. Id., pag. 1029, 1028.

of die gewoon kerkzang instuderen bij de gewezen choraal van St.-Salvator ; Fr. Minne, 1597-98⁹⁵. De regent in 1586 was, zoals hoger gezegd, een gewezen zangmeester.

Wat nu de techniek van onderwijs betreft : er was een afzonderlijk leraar voor de *latinisten*, een *walsche meestere* en één voor de *vlaemsche kinderen*⁹⁶. Net als bij Clenard en Strazele zullen de latinisten, naast 2 à 3 mondelinge of schriftelijke repetities per dag, *alle elc in zyn coetskin neffens elckandere up den dormter slapen, der ghelycke eten ende dryncken t'allen tyden anne één tafele, ende voort spelen met elcanderen, updat zij gheen vlaemsch en spreken anders danne Latyn*⁹⁷. Een of twee keer per jaar, ev. uitgebreid met Pasen, Pinksteren e.a. feestdagen, moet één der studenten een *oratie lesen, zeer wel ende puentelicken ghecomponeirt, sprekende van eenighe ghoede ende proffytelicke materien*, dit in aanwezigheid van geestelijke en wereldlijke overheid, om te bewijzen dat de studenten *Latijn leeren ende ooc bequame (zyn) omme te Luevene te sendene*⁹⁸.

Van de zes lektorezichters of gouverneurs van de school moet minstens éénen (zijn) *die gheleert es in der Latynscher sprake updat hij zien mach, mercken ende onderzoucken hoe men ... Latyn leert, wat boucken ghepermeteirt zijn ofte niet, ende hoe ... de regent ende ondermeesters huerliedder debvoir doen*⁹⁹.

*

* *

Bovenstaande programmaties, zowel bij de Jezuïeten als in de Bogaerdenschool, waren duidelijk gericht op de humanistische studievernieuwing die de ratio evalueerde ten

95. Id., pag. 973, 1019, 1099.

96. Id., pag. 1004, zie ook noot (88).

97. A. Schouteet, *op. cit.*, pag. 179, 135; L. Gilliodts-Van Severen, *op. cit.*, dl. I, p. 125.

98. A. Schouteet, *op. cit.*, pag. 136.

99. Id., pag. 129.

nadele van improvisatie en artistiek talent. Waar wij die reorganisatie in Sint-Donaas ca. 1550 officieel zagen gebeuren, dan bezitten wij reeds gegevens ca. 1463 waarbij de middeleeuwse auteurs te Brugge in gebruik, en die we straks expliciet behandelen, werden aangevochten.

De polemieken gaan uit van de schoolrector van Oudenburg, Jan vander Veeren, die de oud-schoolrector van de Salvatorschool Nikolaas Weits¹⁰⁰ bijzonder scherp aanviel i.v.m. de *Institutiones Grammaticae* van Priscianus, die vander Veeren vervangen wilde zien door de optiek van de *Elegantiarum Libri Sex* van L. Valla¹⁰¹. Dit laatste werk zou pas in 1471 gepubliceerd worden, doch dateerde uit 1444¹⁰²; Erasmus zou het voor een breder politiek bekend maken in zijn editie van 1528¹⁰³. Opvallend is evenwel dat vander Veeren, dit in tegenstelling met de jongere Erasmus, als eigenschappen van de clericus aanhield, naast de *clericus litteratus*: de *clericus musicus vocalis et instrumentorum*¹⁰⁴.

Erasmus, wiens handboeken zoals hoger gezegd sinds 1522-23 te Brugge werden gebruikt¹⁰⁵, zou daarnaast reeds in 1489 — eveneens hierin het voorbeeld van L. Valla volgend — zowel het woordenboek *Catholicon* van J. de

100. J.J. Meersseman, *art. cit.*, pag. 153, 159 e.a.; Nic. Weits bezat na mekaar de 5e en 19e kapelanie in St.-Salvator: J. Gaillard, *op. cit.*, pag. 240, 247. Waar J.J. Meersseman over het doorbreken van het schoolprivilegie door de St.-Gillesparochieschool spreekt (p. 122), betreft het een verkeerde lezing. Ook het toeschrijven aan Alianus de Groote van een serie brieven met Vander Veeren lijkt ons niet aannemelijk. De correspondent van Vander Veeren in Sint-Gilles — die daarna aldaar koster wordt — kan eventueel Joh. Wilhoudt zijn, zangmeester (1471)-1497. De kerkrekeningen uit die periode ontbreken echter. A. Dewitte, *Zangmeester...St.-Gilles*. Bijlage I. De in dit artikel geciteerde J. Ondanc was kapelaan in St.-Donaas intra ecclesiam (Rek. 1463-64, fol. 5v) en huwde 1463-64, zodat hij de kapelanie vrij gaf, om zich blijkbaar verder te Gistel als ludimagister te gedragen.

101. *Le Livre scolaire*, p. 13.

102. Zie over dit onderwerp o.m. G. Tournoy, *Lorenzo Valla en Erasmus*, in *Onze Alma Mater*, XXIII, 3, (1969), p. 137-152.

103. *Le Livre scolaire*, p. 14.

104. J.J. Meersseman, *art. cit.*, pag. 146.

105. Zie noot (77).

Janua als de *Etymologiae* van Isidorus verwerpen¹⁰⁶, naast de *Doctrinale* van Alexander de Villa Dei. Dit laatste in zijn *Antibarbarorum Liber unum*, dat pas in 1520 verscheen¹⁰⁷. Donatus — wiens werk H. Estienne in 1526 nog heruitgaf¹⁰⁸ — werd te Brugge vanaf 1529 door Despauter vervangen. De Nederlandse pedagoog J. Murmellius († 1517) veroordeelde daarnaast het werk van N. de Lyra en de glossen van F. Accursius; Vives zou, na een gelijkaardige aanval op F. Accursius, daarna in zijn *Quodlibetae* van december 1522; in de befaamde *In Pseudo-Dialecticos*, tenslotte in zijn uitvoerig werk uit Brugge (1531), *De disciplina*, het traditionele kader van de 7 artes volledig doorbreken en pleiten o.m. voor zelfstandig natuuronderzoek, een beperking van de rede t.a.v. de metaphysica, en op ethisch gebied Aristoteles voor de Stoa verlaten¹⁰⁹. Wat de studie van de *Rhetorica* betrof, die was door de proost van Sint-Donaas, A. Haneron, in zijn Leuvense cursussen sinds 1473 vernieuwd¹¹⁰. Vanaf 1536 tenslotte verkondigde de Brugse jurist Jacob de Corte de noodzaak — voor een geciviliseerd man — de Griekse taal machtig te zijn¹¹¹.

In het Brugse Artes-Instituut, in de Noordelijke Nederlanden zou zoiets *Illustere School* noemen, resulteerde deze vernieuwing in een reeks nieuwe handboeken voor Rhetorica en Dialectica, achteraf (1542-1544) door G. Cassander uitgegeven¹¹². A. Van Meetkerke (1565-67) en na hem A. Hoyer (1620) brachten een herwerking van Erasmus' studie over de uitspraak van het Grieks¹¹³. De Bruggeling J. Vaseus

106. J.J. Post, *op. cit.*, pag. 147; *Le Livre scolaire*, p. 3.

107. *Id.*, pag. 142-146.

108. *Le Livre scolaire*, p. 19.

109. F. Sassen, *De Wijsbegeerte der Middeleeuwen in de Nederlanden*, Lochem, 1948, pag. 124; zie in dit verband ook de *Orationes Vulcanii*, o.m. H. De Vries, *Correspondance de B. Vulcanius*, Den Haag 1823, p. 13-28, 1556.

110. Uitg. 1475 en 1487 te Utrecht en Antwerpen, zie Bijlage III.

111. E.I. Strubbe, *Jacob Curtius Brugensis*, in *Album Prof. Dr. E.A. Leemans*, 1970, pag. 343 e.v.

112. Zie bijlage III.

113. *Le Livre scolaire*, p. 32; A.C. De Schrevel, *Histoire*, p. 92.

publiceerde de nieuwe herwerkte Griekse spraakkunst van Clenard in Coïmbra (1546), F. Nans schreef er een commentaar van 442 fol. op, terwijl de eerste opdracht van Bonav. Vulcanius, bij het aanvaarden van zijn hoogleraarsambt te Leiden, dat hij inzette met lezingen over Homeros, het geschikt maken van Clenard was als directe voorbereiding op de universiteit¹¹⁴. Vulcanius zou daarnaast de eerste uitgave brengen van Xenofoon (Genève, 1575); J. Cruquius, de meest degelijke Horatius-editie sinds J. Bade, 1565-67; J. van Pamele het oeuvre van Tertullianus (1584); A. Hoye dit van Orosius (1629) e.a.m.¹¹⁵.

Wat het Brugse bibliotheekwezen betrof: Sint-Donaas verwierf in de 16e eeuw b.v.b. de *Opera Omnia* van Erasmus, van Hieronymus, van Origines, 16 werken uit de bibliotheek van Cl. de Carondelet, naast de volledige bibliotheek van de vriend van Erasmus en leraar in de Artes, Peter de Corte, die ervoor gezorgd had dat Erasmus' Colloquia te Leuven werden gebruikt vanaf 1520¹¹⁶.

Wat nu volledigheidshalve het verlov van de scholieren betreft: uit een nota uit 1534 in de Salvatorkerk blijkt dat de clerici installati (o.m. de schoolrector) per jaar 16 dagen verlov hebben, behalve op zon- en feestdagen — op voorwaarde echter dat zij elke dag de metten bijwonen¹¹⁷.

Blijkbaar is daarnaast het studieprogramma voor de feitelijke scholieren twee dagen in de week minder strak aan het kerkelijk officie verbonden — ook de Bogaerdenschool heeft twee recreatiedagen — terwijl op zondag alleen in de namiddag les wordt gegeven. « *Want zij recreatie ghenouch hebben des Sondaechs ende des heilighen sdaeghs* ». Zij mogen (zelfs niet een paar uur) noch in noch buiten de stad gaan met vrienden of familie¹¹⁸; zangmeesters die door op-

114. P.C. Molhuysen, *Bronnen tot de Geschiedenis der Leidsche Universiteit*, dl. I, Den Haag, 1913, pag. 232*-233*.

115. Zie bijlage III.

116. *Biekorf*, 73 (1972), p. 164, 166n; P.S. Allen, *op. cit.*, dl. VI, ep. 1537.

117. A. Dewitte, *De kapittelschool*, pag. 23n, 37.

118. A. Schouteet, *op. cit.*, p. 141.

treden in «herbergen» hun loon willen verhogen worden op de vingers getikt e.d.m.¹¹⁹.

Tot de recreatiedagen behoren o.m. de reeks feesten — we rekenen hier niet bij het jaarlijks feest *upden verlooren maendach* en de dag erna : de *papennonnen vastenavenddach*, dus de 2 dagen voor Aswoensdag, waarop de *gbeselscepe vanden* (stads) *clercken* uitgebreid festeerden — waarop in de Brugse kerken de mysteriespelen worden opgevoerd. Wij konden voor Brugge de hierna volgende lijst van 13 verschillende thema's aanleggen, betreffende in het totaal een 30-tal spelen, die zowel als dictie- en speeloefening als terzelfdertijd als recreatie dienden. Alleen de spelen op Sint-Laureinsdag waren Nederlandstalig. Voor de overige stond de schoolrector — in de Bogaerden : de regent — in als samensteller, in St. Donaas één keer de zangmeester Al. de Grootte (1480) : een moraliteit voor Passiezondag¹²⁰.

De hier gegeven data zijn de vroegste sporen van opvoeringen.

a. Algemene themata

— Quatertemperwoensdag in de Advent

1. *Guldenmis, missusdach*, 1380 St.-Donaas, 1414 St.-Michiels, 1519 St.-Jacob ; 1563 St.-Salvator, 15^e eeuw O.-L.-Vrouw & St.-Gillis.

119. A. Dewitte, *art. cit.*, p. 42; A.C. De Schrevel, *Histoire*, p. 193 e.a.m.

120. De verwijzingen St.-Jacob: A. Dewitte, *Zangmeesters...St.-Jacob*, pag. 333-334; St.-Gilles: *Zangmeesters...St.-Gilles; St.-Donaas*: A. Dewitte, *De grafelijke Sint-Donaaskerk als middeleeuws cultuurcentrum*, passim; O.-L.-Vrouw: L. Gaillard, *op. cit.*, dl. II, pag. XXVII, 248, 436, 463, 471, 485, 504, 507, 508; St.-Michiels: K. de Flou, *Cartularium van Disch van Sint-Michiels*, pag. 79; Bogaerden: L. Gilliodts-Van Severen, *op. cit.*, dl. I, pag. 126; dl. III, p. 1050; A. Schouteet, *op. cit.*, loc. cit.; de verloren maendach: SAB, *Stadsrekeningen 1522-23*, fol. 114; vier heymkindere: *Rek. 1532-33*, fol. 102; den Eeckhoutte: L. Gilliodts, *Mémoriaux*, p. 49; het spel in St.-Jacob op Lichtmis 1498: L. Gilliodts, *Introduction, Inventaire des Chartes*, 1878, p. 124. Hij verwacht op deze plaats kinderbisschop met ezelspaus. Van alle voorbeelden kan voorlopig alleen één iconografisch voorbeeld (een gespeelde scène uit de Bloedprocessie) worden aangeduid: G. Michiels, *Iconografie der stad Brugge*, dl. I, Brugge 1964, nr. 350. Wat de Brugse vastenavondviering betreft zie A. Viaene, *A. de Roovere*, in *Ad Horenas*, 1960, pag. 345 e.v.

- Kerstmis
 2. *Kerstspel*; 1370 O.L.-Vrouw, 1375 St.-Donaas.
- Driekoningen
 3. *Dertbiendag*; *conynckfeeste (de conynck drijnt)*; 1354 (1251) St.-Donaas (ezelpaus, 1432); 1330 O.L.-Vrouw; 1486 St.-Salvator (ezelfeest, ezelpaus); 1494 St.-Jacob; 1527 St.-Gillis.
 4. O.L.-Vrouw Lichtmis; *Spil van der purificatie*; 1498 St.-Jacob.
- Goede Week
 5. *Paasspel*; 1306 St.-Donaas; 1350 O.L.-Vrouw; 1419 St.-Jacob; 1480 St.-Donaas Passiezondag; 1535 St.-Gillis (eerste helft 15^e eeuw).
- b. *Brugse feesten*
 - O.L.-Vrouw, Aardenburg, do. na Sinxen
 6. *Kreupelfeesten*; 1475 St.-Donaas; 1502 St.-Jacob; 1506 St.-Salvator; 1563 St.-Gillis; XV-XVIe eeuw: O.L.-Vrouw.
 - H. Bloeddag - 1^e maandag van mei
 7. *Tafelspel & boerdelich esbatement* door Bogaerdschool XVIe eeuw; *spel van den vier heymskinderen*, stad Brugge 1532-33.
 - Verschijning van St.-Michiel, 8 mei
 8. *St.-Michielsspel*, 1481 O.L.-Vrouw (voor de St.-Michielsbroederschap?).
 - St.-Laureinsfeest, 10 aug.
 9. *Spel van zinnen*, Bogaerdschool, XVIe eeuw.
 - St.-Gillisfeest, 1 sept.
 10. *Feest van Sotte Tuene*, St.-Gillis, 1536.
 - Feest der wetsvernieuwing, 15 sept.
 11. *Beianenfeest*, St.-Donaas, 1488.
 - St.-Nikolaas, 6 dec.
 12. *St.-Nikolaasspel*, 1417 St.-Donaas; XV-XVIe O.L.-Vrouw.
 - Onnozele kinderen, 28 dec.
 13. *Kinderbisschop*, 1304 St.-Donaas; 1443 St.-Jacob; XVIe St.-Gillis; 1505 Eechoute.

2. De Middeleeuwse programmatie.

Hoger citeerden wij de handboeken, vanaf eind XVe - begin XVIe eeuwen in het Brugse schoolmilieu gebruikt, naast de op dit ogenblik in discredit geraakte werken. Welke schoolboeken en auteurs werden te Brugge in de feitelijke Middeleeuwen zelf gebruikt of had men ter beschikking¹²¹ ?

121. De vroegste gegevens betreffende litteraire prestaties van stu-

Vooreerst wat het *studium logicale* betreft: blijkens teksten voor Ieper en Brussel vanaf de 13e eeuw, is het logisch dat ook hier de *Donaat* — Donaat, Romeins grammaticus uit ca. 350 en leermeester van het Hieronymus — de *rudimenta* van het Latijn aanbracht, ook in de onder-school of parochieschool. De oudst vermelde tekst is, voor St.-Donaas (1377), *liber grammaticalis et linguatio*, liggend ter rechter zijde van het koor¹²². Als eerste lees- en vertaalboek gebruikte men naast het *Horologium Aeternae Sapientiae* van H. Suso (vóór 1383) en het Latijnse psalmboek, het studieboek: de *legenda sanctorum* (1376) en het *libellum de ludo resurrectionis* (1365), en uiteraard de *Dicta M. Catonis ad filium suum, het bouc dattie clercken lesen alsi eerst ter scole gaen*¹²³, naast een proza-inleiding: 144 hexametrische disticha om zowel het Latijn als de goede zeden hiermee aan te leren. Sinds de 13e eeuw werd daarna in de Nederlanden de uitgebreide spraakkunst, de *Doctrinale* van Alexander de Villa Dei gebruikt — in St.-Goedele echter, 1448, de *Summale* van Petrus Hispanus¹²⁴. Het werk van Alexander bevatte, in berijmde hexameters opnieuw, vormleer, verbuiging en vervoeging, met een tractaat over tropen en figuren en metriek, doch zonder syntaxis. Komen noch Donaat noch Alexander in de Brugse bibliotheekscatalogi

denten in de buurt zijn de *Vita Ansharii* door Rembert (865-876), leerling van de abdijschool te Torhout, het *Chronicon Centulense* en de *Vita Si Arnulfi* van de hand van Hariulf van Oudenburg (1060-1143), leerling van de abdijschool van St.-Rikiers; naast de poëzie, ca. 1100, van Petrus Pictor; en het *Liber Floridus* van Lambert, beide van St.-Omaars. Daarnaast uiteraard de Brugse teksten van Galbert, Bliittero, Fromold jr. resp. Balduinus jr. en Jan Praet, 12e en 13e eeuw, van Jan van Biervliet (miracula S. Arnulphi), 1278 abt van Oudenburg, naast de Dietse teksten.

122. J. Te Winkel, *op. cit.*, pag. 323-324; *Rek. Sint-Donaas 1377-78*, fol. 23v.

123. J. Te Winkel, *op. cit.*, pag. 325. Over het psalmenboek als leerboek zie: J. Smits van Waesberghe, *Musikersiebung*, Musikgeschichte in Bildern, Band III, Leipzig 1969, p. 5-31, 48-52; en *Studien über das Pronuntiare*, Archiv für Musikwissenschaft, 28 (1971), p. 155-200.

124. J. Gessler, *Textes Diplomatiques Latins du Moyen-Age*, Brussel, 1948, p. 52 (naar Pl. Lefèvre, *La collégiale des Saint Michel et Gudule*, 1942).

uitdrukkelijk voor, het feit dat van de *Doctrinale* vóór 1511 te Antwerpen 10 drukken verschenen, te Deventer 43, te Keulen 73, pleit voor de algemene verspreiding ervan¹²⁵, terwijl van de *Disticha Catonis*, in incunabel bij J. Brito te Brugge, een Nederlands-Franse versie verscheen. Uit de 14e eeuw is overigens ook een *Dietsche Doctrinale* als leer-dicht bewaard¹²⁶.

Een vollediger spraakkunst was de 18-delige *Institutiones Grammaticae* van Priscianus, uit de 6e eeuw, die door Vander Veeren in 1463 t.a.v. de gewezen schoolrector van St.-Salvator zo scherp werd beoordeeld; doch door Clenard behouden.

Commentaar bij Donatus en Priscianus, en meer algemeen bij de studie van het trivium, was — in de directe buurt — ter beschikking in de *Summa modorum* van Zeger van Kortrijk, deken van de Kortrijkse Lieve-Vrouwkerk (± 1288 - 1341). Als woordenboek bij het vertaalwerk komt in St.-Donaas reeds in 1376 het *Catholicon* van J. de Janua voor¹²⁷. De studenten zelf (hun ouderdom varieert tussen de 7 en 12 à 13 jaar, in Middelburg 7 à 15 jaar¹²⁸), beschikken als lees oefeningen over de heiligenlevens van Karel de Goede, Medardus, Germanus van Auxerre, Bavo — reeds in de 13e eeuw; de levens van St.-Donaas en de H. Juliana in de 14e eeuw; naast de teksten van de door hen mee op te voeren mysteriespelen. In 1432 wordt ook een *Speculum Christiani* (het Nederlandse hs. dateert van 1410) geciteerd — wellicht was Jan Praets *Speghel* hier een Nederlandse versie van¹²⁹. Wat de Rhetorica betreft: noch Cicero noch Quintillianus komen (evenmin overigens als Ovidius) in de bibliotheek voor, wel in de 13e eeuw, als literatuur, Terentius en Macrobius,

125. R.R. Post, *op. cit.*, pag. 143.

126. J. Deschamps, *op. cit.*, pag. 73-75.

127. Rek. 1376-77, fol. 15v; vergelijk hier en hierna het «handboek» uit de 12e eeuw, *Vita Gregorii*, geciteerd in Bijlage 3, waarvan de herkomst niet duidelijk is.

128. R.R. Post, *op. cit.*, pag. 71; voor Brugge zijn de data afgeleid van de ouderdom der choralen in St.-Salvator en O.-L.-Vrouw.

129. Dertiende eeuw: R. De Keyser, *art. cit.*, pag. 170-171; 14e

in de 15e eeuw : Martialis. Als geschiedschrijvers beschikken zij, in de 13e eeuw, over P. Orosius, in de 15e over Cassiodorus en Jordanes. Wat de logische werken betreft — in het testament van Nikolaas van Biervliet sr. kwam « *Communes questionnes super logicam et grammaticam* » voor — in 1446 werd een *logica nova* verkocht — behielp men zich wellicht met Boëthuis Commentaar op Aristoteles *Peri Hermenias*; en *De Consolatione*, twee werken die zich reeds in de 13e eeuw in de bibliotheek bevonden, naast *De Naturali Justitia* van Plato. Uitgebreider werk van Aristoteles — ook dienstig voor het Quadrivium — met name diens *Ethica* en *Metaphysica*, verschijnt vanaf 1417 op de boekenlijsten¹³⁰, hoewel de discussies omtrent Aristoteles reeds in de eerste helft van de 14e eeuw, via Parijs, leidde tot de filosofische commentaren van de medicus Bartholomeus van Brugge (± 1356) en de Carmeliet Jacob van Brugge (begin 14e eeuw); met daarvóór nog de eerder Augustijnse *Quaestiones disputatae* van Walter van Brugge (± 1307). Het feit dat ook Van Maerlant de nieuwe wetenschap, die via Aristoteles kenbaar werd, expliciet bedoelde mee te delen in zijn *Die Heimelicheit der Heimelicheden*, zal voor de niet-Latijnse grote school belangrijk zijn geweest. In dit verband is het wellicht noodzakelijk, inzake onderwijs en opvoeding, de werken van de minderbroeder Gilbert van Doornik (± 1284), *De modo addiscendi* en *De pace et animi tranquillitate* als niet onbekend aan hen die onderwijs gaven te onderstellen¹³¹.

Theologische codexen waren wel ruim voorhanden in St.-Donaas : P. Lombardus, P. Cantor, G. Auxerre, Boëthuis reeds in de 13e, naast Augustinus, en in de 14e eeuw Isidorus, Origines en Nic. de Lyra. Meer bezinnende teksten waren Ancelmus, Aelred, P. Damianus, P. Pictor. Thomas

eeuw: *Rek.* 1376-77, fol. 15v; *Speculum Christiani: Rek.* 1432-33, fol. 113; Jan Praet: zie Ed. J. Bormans, J. Praet, *Speghel der Wysheit*, Brussel, 1872.

130. A. Derolez, *op. cit.*, p. 41-48; R. De Keyser, *art. cit.*, pag. 169-172; A. Derolez, *op. cit.*, pag. 87; *Rek.* 1446-47, fol. 7v-8.

131. F. Sassen, *op. cit.*, p. 82-83, 72, 70.

a Kempis komt pas eind XVe eeuw — dan nog in privé-bezit — voor.

Wat de studie van de Rechten betrof: reeds in de 13e eeuw waren aanwezig: het *Decretum Gratianum*, de glossen van F. Accursius en van diens leraar te Bologna, Azo Porcius. Vanaf 1417 zouden de boekwerken betreffende de rechtsgeleerdheid de pulden 4 & 5 in de kettingbibliotheek beslaan, net zoals vanaf dit ogenblik naast vlotte handboeken als het *liber lilium*, het *liber rosarii*, de *Sirurgie* van Lanfranc van Milaan, een *scripta dietarum*, het *Liber Continens* van Razi, het *Liber de Consiliis* van Thatrus van Firenze, Avicenna, Galiënus en Averroës, voor de geneeskunde, voorkomen¹³²; de vernieuwing in de medische litteratuur begon pas ca. 1550 te Brugge.

Wat nu de handboeken van het Quadrivium betreft: behalve twee vrij laat geciteerde muziek-handboeken, 1442 *Liber Scientie Musicarum*; 1472 *Liber de Arte Speculativa Musicali* blijken b.v.b. geen werken van Boëthius aanwezig te zijn. Wellicht kon men zich behelpen met samenvattingen als het vb. van St.-Omaars: *Liber Floridus*, 1117 en vanaf 1417, wat sterrekunde betreft, met het *Liber introductorius Albumasar astrologi*, het *Liber de Spera*, of met het oeuvre van de abt van den Eeckhoutte Lubb. Hautschilt?¹³³

Vrij karige gegevens uiteraard, die echter moeten worden aangevuld met werken betreffende grammatica, stylistiek en profane geschiedenis, uit het privé bezit der kanunniken en de grote reeks — door eigen scriptores — vervaardigde muziek-codexen voor eigen gebruik — zowel gregoriaanse als polyfone werken betreffende — een bedrijvigheid die tot 1560 voortduurde en waaruit kan blijken dat de *ars*

132. R. De Keyser, *art. cit.*, p. 157, 170-171; A. Derolez, *op. cit.*, pag. 45-46. Meer gegevens betreffende de Araabse tractaten: J. Bauwens, *Arabische Handschriften in de Albert I Bibliotheek*, Brussel 1968, p. 29 e.v.

133. *Rek.* 1442-43, fol. 11v; *Rek.* 1472-73, fol. 12; A. Derolez, *op. cit.*, pag. 48.

musica wellicht de hoofdbrok van het feitelijke middel-eeuwse onderwijs was ¹³⁴.

*

* * *

Wat tot slot de lezever betreft: scholasters waren — in St.-Donaas althans — gewoonlijk in de Rechten gepromoveerd, de schoolrectoren zowat overal Magister Artium en priester, terwijl de zangmeesters blijkbaar hun qualiteit bewezen door hun composities zelf. Dat het schoolwezen en muziekonderricht in alle Latijnse scholen eenzelfde peil « kon » bereiken, blijkt uit de hieronder volgende mobiliteit van het schoolpersoneel binnen de scholen onderling. Dat dit « peil » afhankelijk was van de financiering, en van de tijd vrij voor feitelijk onderwijs, naast de koordiensten, is duidelijk. Een schoolrector, die door een kapittel wordt uitgestoten wegens kwalijke diensten, kon precies om zijn wedde op te trekken, al zijn tijd aan privé-onderwijs hebben gegeven; en bij zijn uitstoting buitendien de betalende leerlingen van de kapittelscholen nog mee verhuizen ¹³⁵. Voegen we hier bovendien aan toe dat b.vb. Sint-Donaas de custodie van Blankenberge — waaraan een scholastrie was verbonden — begaf in de XVe eeuw, en haar musici kapelanien kregen — zonder residentie — in Dudzele, Varsenare, Diksmuide, de Potterie e.a.m.

134. A. Dewitte, *De grafelijke Sint-Donaaskerke*, passim. Uiteraard moet dit officiële boekenbezit worden aangevuld met codexen van Petrarca, Valla, Chr. de Pisan, Boccaccio, Gerson e.a. in het bezit van de Gruuthuses, de Adornes, J. de Baenst, J. Crabbe, J. de Wilde, Chr. de Hondt, R. de Mercatel, de Laurins e.a.m.; naast het privébezit der kanunniken, voor St.-Donaas door R. De Keyser gepreciseerd, o.m. de schenking van J. Despaers aan de medische faculteit te Parijs.

135. Voorbeeld in O.-L.-Vrouw; J. Hacke: A. Dewitte, *Scholastrie... O.L.Vrouw*, pag. 273; talrijke andere voorbeelden: A.C. De Schrevel, *Histoire*, pag. 114 e.v. Een drietal iconografische voorbeelden van functionerende leraren worden in buitentekstplaten besproken. Een voorbeeld als Bibl. Somin, Brugge, hs. 157-188, met de aanbidding van Apollo — voor J. Crabbe vervaardigd — luidt dan de Renaissance-thematiek in. De relatie tussen Brugge en b.vb. het onderwijs te Axel met de pastoors Jacob de Handy (1487-1527) en Anthonis Stalin (1430-1475), konden wij voorlopig niet waar maken. De custodie, met scholastrie, te Blankenberge werd wel begeven door Sint-Donaas (vb. 1452 J. de Ruede, 1455 R. Pincheel, 1489 Th. Flamingi).

Ant. Barbe, in 1537, en A. Pevernage, in 1585, verhuizen uit St.-Jacob naar de Lieve-Vrouw-kerk te Antwerpen; Eust. Barbion naar deze te Kortrijk, 1543, J. Raes 1505, B. Appenzellern 1519, J. Pollet 1571 verhuizen van St.-Jacob naar Antwerpen, waarheen ook M. Pottier uit St.-Salvator verhuisde ca. 1592. Gr. Treshault tenslotte vertrok uit St.-Jacob naar de koninklijke kapel van Denemarken in 1577. In alle opzichten waren deze musici bijzonder beweeglijk ¹³⁸.

*

* *

We slaagden erin hierboven uitgebreide informatie te verschaffen zowel over de programmatie van de Bogaerdschool als over deze van de Jezuïetschool. De aandachtige lezer zal hebben opgemerkt dat deze gegevens, even goed als occasionele m.b.t. St.-Donaas en de Lieve-Vrouwschool, in feite 16e eeuwse waren. De bespreking van de feitelijke Middeleeuwen aan de hand van de bibliotheek van St.-Donaas leverde wel algemene handboeken op als deze van F. Accursius, Azo Porcius, P. Lombardus, het *Decretum Gratianum*, Boëthius, N. de Lyra, doch de mysteriespelen, naast heiligenlevens, als enige « cursorische » lectuur tot Vergilius in 1484 is toch wel wat gering, althans naar de maat van het vernieuwde onderwijs der 16e eeuw. Op een andere plaats hebben we er reeds op gewezen ¹³⁹ dat het muzikaal onderricht sneuvelde in functie van het hoger ritme, na Trente algemeen aanvaard, dat men het onderwijs wilde geven.

In feite was dit o.m. in de 15e eeuw voorbereid en mogelijk geworden door afzonderlijke fundaties voor de choralen : in St.-Donaas 1421, in O.L.Vrouw 1474 - 1483, in St.-Salvator pas 1506, in St.-Gillis 1570, in St.-Jacob

138. Deze gegevens: zie o.m. A. Dewitte, *De geestelijkheid van de Brugse Lieve Vrouwekerk*, pag. 112-113.

139. A. Dewitte, *Gegevens betreffende het muzikaleven in de voormalige Sint-Donaaskerk te Brugge, 1251-1600* (te verschijnen in *Musica Lovaniensia*).

misschien vanaf 1501¹⁴⁰, waardoor deze louter de *schola cantualis* vormden, en de overige scholieren een afzonderlijk scherp getrainde groep werden, in feite zonder diepgaande relatie met het dagelijkse koorleven. Op die manier kunnen wij verklaren waarom alle nota's m.b.t. de schoolrector alleen op zijn optreden in het koor betrekking hebben, niet op het onderwijs¹⁴¹.

De terugslag hiervan is dat exacte bronneninformatie over dit schoolwezen ontbreekt, en wij aangewezen zijn op toevallige publicaties van schoolrectoren, zoals deze van A. Chilius (Aristophanes en Lucianos, 1533, Paraphrasen op Chaldeeuwse psalmen); L. Apollonius (De Peruviae regionis... inventione, 1567; De navigatione Gallorum, 1568) en van de kanunniken A. Scoonhove (Eutropius en het *Chronicon Marcellini*, 1546) en C. Wouters (studies i.v.m. het Gotisch); dit voor wat St.-Donaas betreft¹⁴². Het is duidelijk dat de gepubliceerde muziek van de Brugse zangmeesters een veel belangrijker reeks codexen vult. Een grotere reeks publicaties gebeurden door de privé-leraren in stad. De belangrijkste was ontegensprekelijk J.L. Vives, die 1513-22 te Leuven o.m. de *Georgica* van Vergilius kritisch las, in 1523 te Oxford huisleraar was van Mary Tudor, in 1537-38 te Breda van Mencia de Mendoza, en van 1524 tot zijn dood te Brugge continu resideerde en er reeksen pedagogische handboeken publiceerde die o.m. naar het Frans — voor de Franse school? — werden vertaald¹⁴³. Een grote faam genoot daarnaast de historicus, leerling

140. A.C. De Schrevel, *op. cit.*, pag. 31; L. Gaillard, *op. cit.*, dl. 2, pag. 34; A. Dewitte, *De geestelijkheid*, pag. 129; A. Duclos, *De eerste eeuw...der zeven Weedommen*, pag. 100-107; A. Dewitte, *Zangmeesters...St.-Jacob*, pag. 337; *Zangmeesters...St.-Gilles*, inleiding.

141. Die scheiding gebeurt zeer duidelijk in Sint-Donaas vanaf 1550 (A.C. De Schrevel, *op. cit.*, pag. 65); *Scholae litterariae et cantuales*: Rek. 1548-49, fol. 97v.

142. Uitvoerige bibliografie in de alfabetische bijlage III.

143. H. De Vocht, *History of the Collegium Trilingue*, dl. II, pag. 400-413; H. De Vocht, *Litterae.. ad. Fr. Craneveldium*, Leuven, 1928, p. XLVII sq., e.a.m. Zijn argumentatie om tot leren aan te zetten is, net als in het *Livre des Mestiers*: hunc filiolum meum ad te adduco ut ex bellua hominem facias (*Dialogues*, 1576, p. 9).

van de Willelmijn J. Vanden Driessche, Jacob de Meyere. De Latijnse school die hij oprichtte in de Kalkoven, werd ca 1579 o.m. overgenomen door de lector van het Artes-instituut J. Cruquius, die werk van Horatius publiceerde ; tot diep in de 18e eeuw bleef deze school als Latijnse school bekend¹⁴⁴. Ook Jan van Strazeele, oud leerling van J.L. Vives, lector 1534-1559 aan het Collège de France, was in 1528, net als L. Casembroot (1520), Fl. de Griboal en P. Vulcanius (ca. 1529-30), privé-leraar Grieks en Latijn¹⁴⁵. De zoon van Vulcanius, Bonaventura, zou na huisleraar van de kinderen van Marnix van St.-Aldegonde te zijn geweest, en lesgever van het Calvinistische gymnasium te Antwerpen, 1580, tijdens zijn Leidse professoraat, 1581-1614, zowel handboeken als klassieke auteurs publiceren¹⁴⁶. Hoger zegden we reeds dat de uitgaven van Clenardus te Coïmbra in bewerking van die andere Brugse (nu hoog)leraar Grieks, J. Vaseus, van de pers waren gekomen¹⁴⁷. Geen van beide schijnt echter te Brugge zelf te hebben gedoceerd, evenmin als F. Nans die te Dordrecht aan de Illustre School Grieks doceerde sinds 1592, voorheen, 1585, te Leiden.

Over de overige privé-leraren te Brugge zelf hebben we geringe informatie. Chronologisch komen zij als volgt voor : Jan van Ghent (1491), St. Winnaert (1516-36), A. De Neve (1522), Jan Bordeulx (1532-40), A. Chilius (1533 e.v.), F. Schilt (1539), Jan van Gelder (1540-1577), Jan Hacke (1553), V. Napius (1556), J. Clarout (1564), W. de Lienkercke (1569), F. Fechelmann (1567), A. Lop († 1581), G. Jansseune (aanv. 17e eeuw)¹⁴⁸. Van deze

144. A. Duclos, *Histoire*, pag. 293.

145. H. De Vocht, *History of the Collegium Trilingue*, dl. II, pag. 415-416.

146. Wij brengen in Bijlage III een overzicht van zijn Opera Omnia.

147. Zie Bijlage III.

148. Zie A. Dewitte, *De geestelijkheid...*, pag. 109, 110; A. Dewitte, *De Zangmeesters...St.-Gilles*, Bijlage II; A. Dewitte, *Scolastri...*, pag. 273; A. Dewitte, *De kapittelschool*, pag. 43, 63; A.C. De Schrevel, *op. cit.*, pag. 56.

laatste is het bijvoorbeeld heel opmerkelijk dat zijn privé-school de Jezuïetschool dreigt te laten leeglopen¹⁴⁹. Anderzijds doen de kapittelscholen zelf beroep op J. de Meyere, A. Chilius, J. Van Gelder, W. de Lienkercke om hun knappe studenten uitgebreider onderwijs te bezorgen¹⁵⁰. Ook de Wilhelmijnen te Brugge, en de broeders van het Gemene Leven, te Gent, blijken hiervoor in aanmerking te komen¹⁵¹. Heel duidelijk moeten zowat alle bekende officiële kapittel- en parochie-schoolrectoren, net als de zangmeesters, als privé-leraren hier worden bijgerekend; zelfs de organisten blijken privé-leerlingen te hebben gehad¹⁵²; zoals ook de minderbroeder Cornelis van Dordrecht met zijn *Devotarighen* bij een meisjesschool wordt gesitueerd.

*

* *

Op het einde van dit overzicht is het niet zonder nut een paar voorlopige conclusies te willen maken.

A. Duclos en A.C. De Schrevel vooreerst meenden alleen de St.-Donaasschool te kunnen vergelijken aan kapittelscholen als deze te Doornik, Reims, Brussel e.a.m. omdat deze alleen kanunniken zou hebben geproduceerd. Dit laatste kan makkelijk worden tegengesproken, terwijl terzelfdertijd de wisseling van leerkrachten bij de scholen onderling, de brede vertakking van het muziekleven anderzijds, tot en met in een parochieschool als deze van St.-Jacob, één ding heel duidelijk stellen. Net zoals Abélard te Parijs, zoals Clenard te Braga, waar 1537: 30 scholen waren, door eigen optreden de gehoorzalen van hun collegae

149. L. Delplace, *art. cit.*, passim.

150. A.C. De Schrevel, *op. cit.*, pag. 56; A. Dewitte, *Scolastri*, p. 273.

151. A.C. De Schrevel, *op. cit.*, p. 56; A. Dewitte, *Zangmeesters... St.-Jacob*, p. 338.

152. A. Dewitte, *Cornelis vanden Rijne*, p. 163; A. Dewitte, *Zangmeesters... St.-Gilles*, Bijlage II; L. Gilliodts-Van Severen, *op. cit.*, dl. III, pag. 1099, 1029.

lieten leeglopen, hetzelfde doet zich in de Latijnse scholen voor, zelfs breder dan op het lokale vlak alleen.

Er is daarnaast het probleem van het hoog aantal kerkelijke en privé-scholen te Brugge — vooreerst 2 kapittelscholen, acht parochiescholen, alle met de *rudimenta* van Latijn; daarbij een 3e kapittelschool sinds de 16e eeuw en de Latijns-Griekse Jezuïeten- en Bogaerdenschool; opmerkelijk is wel dat te Brugge de Broeders van het Gemene Leven niet voorkomen. Daarnaast bestonden de traditiegetrouwe 12 vrije scholen (2 per zestendeel), waar ofwel de *rudimenta* van Latijn, ofwel de *Disticha Catonis*, Erasmus, Lud. van Saxen e.a. in het Nederlands werden gelezen, naast A. Byns, Van Varnewyck - De Roovere, Reynaert de Vos e.a.m. Vijf (tot 12) Latijnse, twaalf ev. Franse scholen, ongeacht de technische scholen voor jongens en meisjes en de privé-scholen, in de 16e eeuw, van J. de Meyere, J.L. Vives, H. Cruquius, Jan van Gelder e.a. Dit getal scholen, of de kwaliteit, of de prijs bleken voor Brugge blijkbaar nog niet voldoende, gezien men daarnaast nog naar Eeklo, Waarschoot, Gent, St.-Omer, 's Hertogenbos ging studeren, en zelfs Oudenburg een bedreiging kon vormen, einde XVe eeuw.

Vergelijken we even met een veel kleiner centrum als Middelburg: ook daar zijn naast één stadsschool, vijf lagere scholen in de 16e eeuw; te Goes zes¹⁵³; te Utrecht waren vanouds 5 kapittelscholen en 4 parochiescholen bekend¹⁵⁴ e.a.m. Wat wel opvalt te Brugge, in tegenstelling met de Noordelijke Nederlanden, zelfs met Ieper, Brussel en Luik en uiteraard met Oudenburg, is het feit dat van stadswege ons geen initiatief bekend is dat tot bedoeling had één bepaalde school tot bloei te brengen en de andere daaraan onder te schikken. Aan vrij initiatief schijnt de gehele tijd — tot aan de installatie der Jezuïeten 1575 — de vrije hand te zijn gelaten; vrij initiatief dat echter steeds — ge-

153. R.R. Post, *op. cit.*, pag. 71.

154. Id., pag. 55.

tuige b.v.b. de poging tot het installeren van het Collegium Trilingue in 1520 — op ruime steun kon rekenen ; de school der Jezuiten was tenslotte opnieuw een gelijkaardig fenomeen.

Een uitzondering daarop vormt de stedelijke armen-school : de Bogaerdschool — doch dit was een sociaal-charitatief engagement, en trad niet concurrentieel op voor de andere scholen. Het is verder opvallend dat elke universitaire promotie zowel van stadswege als vanwege de kapittels geldelijk werd gehonoreerd — wat leiden zou tot de 17e en 18e eeuwse festiviteiten, in sommige gevallen nog doorlopend in de 20e eeuw — bij ontvangst van de gelauwerde stadsgenoten¹⁵⁵. Deze studietoelagen, net overigens als de ondersteuning van de Bogaerdschool, en van de sinds de 13e eeuw bekende choralen, lieten precies toe superieure enkelingen uit de lagere klassen de elite te laten vernieuwen, een fenomeen dat zich overigens in de geestelijke stand continu voordeed. Op dezelfde manier overigens werden de ambtenaren van de Collaterale Raden en de Grote Raad tot lid van de nieuwe adel gepromoveerd.

Het studieritme zelf is niet opvallend verschillend van het regime dat tot voor kort ook bij ons nog in voege was. Het dagelijks leven van de studenten zelf komt in onze bronnen, op één uitzondering na, weinig duidelijk uit de verf — dit in tegenstelling tot het dagelijkse leven van de stad, dat zowel in het *Livre des Mestiers* als in de *Colloquia* van Vives heel fraai wordt getypeerd.

We hebben wel occasionele nota's van choralen die naar huis toe weglopen en door de zangmeester te paard worden opgezocht, tot in Brussel toe¹⁵⁶; van zangmeesters die met hun cantorij te Sluis, Aardenburg, Gent, of gewoon

155. A. Viaene, *Lof van Brugge. Een Latijns gedicht van D. Heinsius*, in *Haec Olim*, 19 (1969), pag. 16; M. Van Hoonacker, *Kanunnik A. Van Hoonacker*, in *Haec Olim*, 21 (1971), pag. 26.

156. A. Dewitte, *Zangmeesters...St.-Iacob*, pag. 338.

in de herbergen auditie houden¹⁵⁷; van te grote uitbundigheid op het feest van de Kinderbisschop, waarbij de kinderen geld krijgen om niet door de straten op loop te gaan. Er komen zelfs een tweetal nota's voor, 1455 en 1463, waaruit blijkt dat de studenten nog steeds wassen schrijftafels gebruiken¹⁵⁸. De belangrijkste voorbeelden echter komen bij Zeger van Male voor m.b.t. de studenten van de Bogaerdenschool. Gechaperoneerd door de gouverneurs, zitten zij (als recreatie) *Sondaechs ende des heilighen sdaechs met de bussen uut voor de kercke*¹⁵⁹. Hierbij reciteren zij: *Goede lieden, gheeft omme Godswille de aerme scholieren ten Bogaerde*¹⁶⁰. Hetzelfde doen 2 *scholierkins* gedurende twee weken tijdens de vasten. Om halftwaalf 't *Sente-Donaes* aanwezig, doen zij met de gouverneurs de *omme-ghanck*; wanneer in die vastenweken een fraaie dag voorkomt moeten o.l.v. de regent alle kinderen *jegbens den avent, omtrent de clocke zes hueren... twee ende twee te gader* (gaan) *over der Buerse, als aldaer meest coopliden vergadert zijn, alzo met deser levender aerme kinderen monstranse te verwecken ende vermurwen den coopliden*¹⁶¹.

Lijfstraffen: *slaven omme eenen cleynnen mesdaet*¹⁶², *hemlieden slaende of stekende als beesten*, worden afgekeurd, terwijl *tanquam bonus pater familias* de dienst-

157. A.C. De Schrevel, *op. cit.*, pag. 51 e.v.; A. Viaene, W. *Helinck van Axel*, in *Biekorf*, 71 (1970), pag. 109-110.

158. Dit komt in zowat alle rekeningposten der Brugse 16-eeuwse kerken voor. Slechts één keer wordt een mysterie spel verboden omwille van de algehele atmosfeer: A. Dewitte, *Zangmeesters...St.-Jacob*, pag. 333: 1555. De vroegste vermelding van het feest en gelduitdeling komt voor in Sint-Donaas, 1465-66, fol. 13. De wassen schrijftafels: rek. Sint-Donaas 1455-56, fol. 13; 1463-64, fol. 13.

159. A. Schouteet, *op. cit.*, pag. 141.

160. *Id.*, pag. 142.

161. *Id.*, pag. 70, 79.

162. *Id.*, pag. 133. In de Lieve-Vrouwkerk en St.-Salvator worden schoolleraren precies om hun hardhandig optreden uitgesloten: in O.L.Vrouw: M. Gasquière (A. Dewitte, *De geestelijkheid*, p. 119); in St.-Salvator: J. Lescornets (A. Dewitte, *De kapittelschool*, p. 41) e.a.

doende ondermeester *alle avende gaet van bedde te bedde, kijkt hoe dat de kinderen ligghen, hoe sy ghedect zijn, ende doet huerlieden voeten ten bedde uutsteken, beziende oft se niet vervrosen en zijn.* Liefkinderen maken wordt absoluut verboden¹⁶³. Wat het voedsel betreft: *ende boven desen hebben dicwils recreatie in der schole, als van hutsepot, calsvleesch, nieumolcken melk, wittebroodt, bloelynghen ende anderseyns*¹⁶⁴. In de kapel laten zij het koor en de voorkerk voor gouverneurs, geburen en stedelingen zelf: *devotelicken up beeden huerlieden knien, met blooten hoofde ende handen te gadere, in goeder oordenen knielende binden thuyne*¹⁶⁵. Diezelfde goede orde bewaren ze ook op H. Bloeddag, als de kinderen *...met huerlieden broerkins, twee ende twee tsamen gaan.* Wanneer ze, binnen de vichtien daghen van den Helichen - Bloetdach de ommegang doen, vertrekken ze 's morgens om 4 uur, *altyts al zynghende de zeven psalmen*¹⁶⁶. Zo doen zij ook, doch met een kleine groep: *uup den Allerheilighendach naer de noene ende Alderzielen dach voor de noene, in alle de prochiekercken ende cloosteren van Brugghe, met huerlieder ghetydebouckens ende zeven psalmen*¹⁶⁷. De bedoeling is opnieuw geld op te halen. Dit echter mag alleen gebeuren door deze die (de psalmen) *wel ende perfect connen lesen, ende gheen andere*: er zijn 12 prijzen voorzien voor wie het meest opbracht.

In *theete weder* doen zij, *als zij thuis zijn, de upperrocx uut ende zitten in der schole in huerlieder onderrocckins*¹⁶⁸. De acht *olmen boomen*, die op de speelplaats stonden, worden weggenomen, zowel omdat men *snuchtens een*

163. A. Schouteet, *op. cit.*, p. 117.

164. Id., pag. 141.

165., pag. 133; de *thuyne* is een door ijzer of houtwerk afgezon-
derde ruimte, meest voorkomend omheen het feitelijke kerkkoor.

166. Id., pag. 91; iconografisch voorbeeld uit 1574 (privébezit A. Viaene), gereproduceerd bij G. Michiels, *Iconografie der Stad Brugge*, dl. 2, Brugge 1966, nr. 665.

167. A. Schouteet, *op. cit.*, pag. 119.

168. Id., pag. 129.

*huere te langher duysterheyt erdoor had, ende 's navens in den wintere een huere te vrougher de kerssen moesten worden aangemaakt als omdat, in 't vallen vanden loofve de kinderen inder schole commen zitten beven met wacke voeten, aldaar ten besten anders niet of en compt danne pyne inden buyck, camerghanc, zweeren in den liesschen, clieren onder d'ocxselen, ende dergbelycke catyficheyt*¹⁶⁹.

Tot slot : de kinderen die zebaer ende gherust van verstande zijn, die ghy altyts vint met den bouck in der handt lezende ofte studeerende, ja als anderen kinderen spelen, zitten in een boucxkin inder schole ofte up der dormter ende lezen, scryven, verveschen heurlieder lesse... zijn het best geschikt omme gheestelicke te wezene¹⁷⁰. Blijkbaar waren het deze studenten precies die werden uitgekozen om de esbatementen en de oraties te « spelen » : *den alderbequaemsten ende excellensten kinderen, die best gheleert zynde ende de alderschoonste ende claeerste van voyse zijn ... updat den auditueren zien mueghen datter noch stoffe in der Bogaertsche scholen es omme lieden van eeren ende gheleerde mannen te makene*. Men waakt er wel op *tspel ende esbatement dicwils (te) doen prouven, updat se de gesten ende fartsen zeere wel maken connen, ende alzo met verstande ende goede manieren ghespeelt zy*¹⁷¹. De magistraat moet haar geld goed besteed zien.

Uiteindelijk is heel opvallend dat, in tegenstelling tot de *musici*, de Brugse scholasters en schoolrectoren praktisch geen echt belangrijk litterair werk hebben achtergelaten¹⁷², daargelaten de litteraire faam van (in Sint-Donaas) J. Campion (1361-1383), (in Sint-Salvator) Nik. Weyts (ca. 1460) en G. Bachusius en Jan Fevyn, 16e eeuw, opnieuw in St.-Donaas, van wie geen hs. bewaard bleven, naast de

169. Id., pag. 202-203.

170. Id., pag. 178.

171. Id. pag. 95.

172. Een vergelijking: de befaamde scholasters als Lambert de Saint-Hubert, Sigebert de Gembloux, Raoul van Sint-Truiden, alle uit de 11e eeuw; en de wellicht meest befaamde van alle: de scholaster van Reims 970-982 Gerbert, leraar van Fulbert de Chartres.

toevallige poëzie van St. Comes, 1545. We kennen hoogstens in de 13e eeuw J. Praet en B. Juvenis, van de eerste de Spiegel der Salichede, van de tweede de vertaling van Reynaert de Vos naar het Latijn. Geen van beide schijnt met het onderwijs verband te hebben gehad. Beide beperkten zich tot vertaalwerk¹⁷³. Op dit vlak waren de Nederlands- en Franstalige « clercken » blijkbaar veel actiever : het blijft uiteraard de bedoeling van onderwijs dat de studenten de leraren overtreffen.

De belangrijkste lekenauteurs waren hier Jan Vilt (Boëthiusvertaling) ; Ed. de Dene (improvisaties op Rabelais, G. de Lorris, Aesopus) ; S. Stevin (Dialectiek en Physica) ; voor de 15e eeuw : daarnaast de vertaling van de *Cité des Dames* van Chr. de Pisan, voor Jan de Baenst, de bewerking van *Het Kaetsspel*, door Franconis en J. vanden Berghe, en voornamelijk *l'Evangile des Quenoilles*, naar Boccaccio. We beschikken verder in Jan van Hulst, ev. Jan Moritoen, A. de Roovere, Gillis de Wevel en de anonieme auteur van de *Dietsche Rime* over religieuze auteurs in de volkstaal zonder dat de relatie met Windesheim of Gerson totnogtoe werd gelegd, dit in tegenstelling met b.vb. het oeuvre van K. Ferrand en H. Steenkin.

A. DEWITTE

BIJLAGEN

I

Voorstel tot onderwijsorganisatie, 1 mei 1575.

ABB, leeszaal

Opgekleefd; fragm. links boven uitgescheurd, papier, 1 fol.

Collegium Societatis Jesu Brugis, benigno lectori salutem.

Cum annos abhinc perpaucos nostri accersitu Reverendiss. Domini D. Remigii Driutii, Episcopi Brugensis, & rogatu bonorum quorundam hanc in urbem venissent, & in concionando, atque exponenda

173. A. Dewitte, *De grafelijke Sint-Donaaskerk*, p. 3-5.

publice doctrina Christiana diutius versarentur: progressu temporis crevit aliquantum huius rei negotium eiusque R. auctoritate tantum effectum est; ut iam plures e nostris ad hunc priorem numerum & laborem accesserint. Ad alia enim munia que sustinet hoc Societatis nostrae institutum; iuventutis quoque erudiende cura hic nobis Brugis commendata est atque concredita: ad quam suscipiendam & Praesulis voluntas & bonorum studium & proximi iuvandi cupiditas utilitasque communis adduxit. Nam pro eo ac debemus proque instituti nostri ratione nihil cupimus aliud quoad nobis per gratiam Dei licebit, quam Ecclesie non deesse & hoc turpulentissimo tempore, cum innocentia, iustitia, pietas, religio, virtus denique optimi cuiusque & salus passim in discrimen vocatur, cum fides ipsa, sine qua nulla potest esse vera virtus; & patrum maiorumque nostrorum auctoritas ferro atque insidiis appetitur: ad Christi gloriam & Ecclesie dignitatem tuendam operam omnem studiumque conferre. Non quod ei hactenus presidia desuerunt primum enim Ecclesia Christi potentia nititur, non hominum consiliis aut viribus: deinde si qua est hominum pro religione propugnatio atque defensio eam hic dudum summorum hominum prudentia & pietas, amplissime civitatis copie et opes religionum atque ordinum omnium consentiens voluntas magna cum gloria sustentavit. Sed quia hostium violentia & invidia gravatur Catholicorum nomen; eo res adducta est ut nihil pretermittendum Catholicis ad huius nominis honorem asserendum, & ceteros propugnatores, quos habemus, fidei & [religionis omnes - -de] vires, atque adsciende esse videantur. Quanti autem referat adolescentiam bene institui, etatemque puerilem cum lubricam & incertam, [- - -] natam: tum etiam periculosam communi saluti, si per se ipsa impudica & procax adolescat, ignorat nemo. Sed nec illud cuiquam obscurum est eam ipsam [-] in tempestate ita confirmandam esse; ut ad literarum scientiam, morum honestatem, Christianam virtutem & pietatem adiungat. Utraque autem in re omnis a nobis ratio habebitur ac diligentia: Deo favente, qui quantum idcunque est quod possumus, & benigne omnibus communicamus & gratis impartimur sua gratia ad optatos exitus provehat; ut quorum causa Scholasticom hoc munus suscepimus; iis etiam commodum sit & salutare. Catalogum vero Lectionum atque exercitationum hic subiecimus.

Distributio Horarum, Lectionum, atque Exercitationum.

In prima Classe.

Hora 6 Mane Demosthenis prima Philippica praelegetur.
 Tempus autem dimidia pars dabitur repetitioni: al-

tera praelectioni: quod nunc semel dictum de omnibus horis & classibus intelligendum est.

Ad medium decime Rhetorica legentur Cypriani Zoares, tempusque hoc omne ponendum est in praeceptionibus, & arte dicendi.

Hora 1 Vergilii primum Aeneidos audient: simul hoc temporis ponetur in carminum vel confirmanda vel repetenda praeceptione.

Ad medium quartae Ciceronis exponetur prima Philippica. Hanc lectionem excipiet exercitatio Styli in diesque [-] (nisi quid intercedit) aliquo in genere scribendi versabuntur: seu carmen aliquod faciendum erit: seu proposita sententia dilatanda: seu de latinis in grecum sermonem vertendum quid.

In secunda classe.

Hora 6 Mane Clenardi grammaticas institutiones audient, quibus ad grecos auctores iam comparentur: deinde elapso medio anno aliquot selectos Luciani Dialogos.

Ad medium decime Syntaxim Despauterii. Quod si qui maiores erunt qui Syntaxeos satis periti esse videantur: iis partito tempore Prosœdia proponetur, ut ad structuram orationis addant carminis pedumque rationem.

Hora 1 Ovidii primum librum de tristibus.

Ad medium quartae Ciceronis libellum de Senectute. Absoluta vero lectione stylum exercebunt, tractabuntque aliquid pro ratione classis atque studiorum.

In tertia classe.

Hora 6 Epistole explanabuntur Ciceronis selecte.

Ad medium decime Grammaticae prima pars, seu Etymologia Despauterii.

Hora 1 Compendium aliquod & brevis ratio Syntaxis. Pro rudioribus repetitio figurarum. Ad hanc enim classem non admittentur, nisi gnari figurarum eiusque partis que de elementis est Grammaticae.

Ad medium Pergetur in prima parte Despauterii, et quod reliquum

quartae erit temporis thematum compositioni dabitur aut translationi in linguam Flandricam.

Exercitationes Communes.

Decimo quinto quoque die fient declamationes de re & ad dicendi exercitationes & ad virtutem pertinenti, Latine & Grece, Carmine & soluta oratione ab aliquibus discipulis prime aut secunde classis in consessu omnium Magistrorum & Discipulorum idque die Dominico hora prima pomeridiana.

Die Sabbati communis exercitatio omnium: [-] repetent audita & post meridiem ad medium quarte concertationes erunt [- -] inferioris cuiusque cum superiore, de iis que in inferiore classe didicerunt. Habebitur ratio in omnibus classibus styli & frequentis concertationis.

Ut autem omnes teneant ea que ad religionem Christianam & bonos mores pertinent, & ut illi formentur, quorum labor Ecclesie aliquando deserviet Die Veneris hora prima fiet lectio catechismi Petri Canisii, quem omnes addiscent; & die Sabbati eadem hora prelegetur Evangelium sequentis Dominice ¹.

An. Dom. 1575

Is. Calend. Majas.

II

1. *Jan van Strazeele aan Peter Vulcanius*. Brugge 9 febr. 1528.

UBL, Cod. Vulc. 105 II, fragment.

De brief geeft een idee van de convivia — een later door Lipsius uitvoerig uitgewerkte litteraire vorm — door J. van Strazeele ten huize van zijn protector Jacob van Halewijn gehouden. Zowel Daniël Spetebroot, schoolrector 1522-31 in O.L.Vrouw, als Remigius (?) zijn aanwezig, naast de schoolrector van de Salvatorschool (1519-1528) J. Graesscepe en de kan. van St.-Salvator C. Lupus. J. Cottenguies, opvolgend schoolrector van St.-Donaas 1528, is voorlopig afwezig, net als de rector G. Bacchusius (1523-30). Deze laatste ontwijkt opzettelijk deze bijeenkomsten.

Strazeele geeft — als hypodidasculus bij Spetebroot — afwisselend

1. De tekst besluit met een Latijns-Griekse exhortatio: Ad literarum studiosam juventutem; de Latijnse tekst is sterk gehavend.

met deze laatste de rudimenta van de spraakkunst. Zijn vlijtigste (privé)leerling blijkt zijn protector Jacob van Halewijn te zijn, kan. van de Lieve Vrouwekerk sinds 1524, die na studies 1535-39 de titel van Mag. Art. te Leuven zou behalen.

Strazeele bespreekt daarnaast o.m. familiesituaties met Vulcanius, een oud-student van de Brugse Bogaerdschool die in 1527 bij zijn Leuvense promotie nog een stadsgratificatie kreeg. Voorlopig is Vulcanius student aan het Collegium Trilingue waar bij Grieks studeert onder R. Rescius. De brief behandelt o.m. de situatie van Maertin Vulcanius, die in okt. 1527 door de schouteteet van Brugge veroordeeld was wegens «blasphematoire woorden te laste vander maechte Maria» en om een «Nieuwe Testament, gheprent in Vlaemsche» te hebben overgesmokkeld in de gevangenis bij Hector van Dommele, ter causen van heresien ghevanghen zijnde» (S.A.B., Verlijdboek 1492-1538, fol. 198-199).

Strazeele beklagt er zich over dat het onderwijs — men komt hem tot vanuit Blankenberge opzoeken — hem geen vrije tijd meer laat.

Et nullam mensam adeamus sive puerique fere alphabetarii graece loquantur. Cum pueris nullum nisi prorsus negotium est. Impendo illis horam unam, nonnumquam sesquihoram. Ratio argumenti aut lectionis omnia moderatur. Si aliquid festinem absolvere quod imperfectum relinqui, non potest commode; crescit spacium duarum. Ita si revoces ad rationem, reperias plus minus sesquihoram cotidie. Grammaticam tradidi a primis elementis, et dialogo condivi austeritatem illam et asperitatem. Legerant ipsi quaedam, sed maluerunt a me repeti, et sane opus erat. Et fassi sunt plus habuisse unum horae dimidium, quam diem dimidium sui studii. Illa quae edicenda sunt fere absolvimus: loquimur graece paulatim. Imprimis tamen Haloinius, qui sedulis suis rogationibus efficit ut plurimum possit imo usque ad miraculum. Optarim omnibus esse ardorem Haloini. Ille enim omnia scribit, nihil est tam minutum, aut tam sordidum, quo patiatur sibi perire. Vix possum impetrare nonnumquam ne scribat, quae scriptione indignissima sint; perpetuo mihi illud occinit: vox audita perit, littera scripta manet

2. Jan van Strazeele aan Peter Vulcanius. Brugge, 23 mar. (1528).

UBL, Cod. Vulc. 105 II, fragment.

De situatie voor Strazeele te Brugge is beroerd. Er is niet alleen de oorlogsdreiging van Engeland — Vives dient ook uit Engeland

terug te keren —, doch wanneer Strazele zijn ambt verlaat wil men hem vervangen zien door Fl. Greboald, zoon van de Raad van Karel V, tevens Ontvanger-Generaal. Florent (de) Griboval was student van G. Goclenius aan hetzelfde Collegium Trilingue en bevriend met Viglius. Strazele ondersteunt echter de candidatuur van Peter Vulcanius, wiens familierelaties uiteraard minder verheffend zijn (H. De Vocht, History of the Collegium Trilingue, dl. II, p. 155). Strazele zal zijn onderwijs in het Grieks te Brugge als volgt beëindigen: hij zal nog Dialogen van Lucianos & Plato geven, als het kan daarnaast Aristofanes en een paar poëtische teksten van Homeros & Theocritos. De studenten hebben wel de gedrukte teksten, doch Strazele meent het beter dat ze alles noteren en hun boeken niet gebruiken.

.... Nondum illis multa prelegi; magis curo ut pauca discant bene et avide quam multa cum toedio et meste. Non possum multa legere et multa repetere, Interdum aliquid scribere tentant praeter grammatica, vides quo pacto omnia sine involucris tamen aperiam, prelegi illis duos dialogos, primos deorum, in quibus dummodo haesi, quod vellem inhaerere illis principia et quaedam Anomala, praeterea alium quendam magnum interim mortuorum *ἀκουσατε ὡς ἔχει* convenire.

Ita deligo eos in quibus sit multum communium vocabulorum, et nunc interpretor primum mortuorum; ipsi omnia scribunt, non utuntur impressis tametsi habeant. Post hunc, meditor illis epistolas aliquot vel platonis vel aliorum tres aut quatuor legere; deinde Charontem, aut aliquem alium magnum Lucianicum dialogum; et post haec permittam ipsos versari in aliis Luciani et domi legere; si quis locus sit indicandus indicabo.

Interea si possim hic alicunde nancisci interpretem Aristophanis, cuius spero mihi facile copiam fore a Gaspare quodam, qui est in cohorte Morinensis suffraganei, proxime accipiam in manus illius

νεφέλας Postremo ut in poeticis aliquid exerceantur, et non plane illius rei sunt rudes et *ἀνηκοοί*, auxiliante deo, Theocriti eclogas aliquot et Homeri etiam aliquid *γευματος χάριν* enarrabo. Ita me ab ipsis absolvam, et finem rei institutae addam.

III

Brugse handboeken, studies en tekstuitgaven

Bedoeling van deze lijst is de auteurs die met Brugge in verband kunnen worden gebracht — ook zij die niet aangehaald werden in voorgaande bijdrage — daarin onder te brengen; de onderwerpen

betreffen zowel *patristiek, apologetica, studie van het recht, historiografie als pedagogie en filologie*. Waar recente studies bestaan wordt een literatuurlijst aangelegd. De auteurs blijven beperkt tot deze voorkomend vanaf de tweede helft vijftiende eeuw tot eind 16e eeuw. Verwijzingen naar *privé-bibliotheken* komen principieel niet voor; evenmin de edita betreffende de armenzorg en de medische werken. Gezien wij een uitgebreide studie maakten betreffende B. Vulcanius, geven wij van die auteur de *Opera Omnia*.

Abecedarium (Kruiske A.B.C.).

— 1565, perk., 8 blz.

Brugge, Pieter de Clerck, 1565.

(S.A. Brugge, niet gekl.).

Lit.: A. Schouteet, *Documenten betreffende de Brugse drukkers V.*, in *Hand. Soc. d'Emulation Brugge*, 1949, p. 167.

L. Apollonius (Gentbrugge)

— *Levini Apollonii Gandobrugani Mittelburgensis de Peruviae regionis, inter Novi Orbis provincias, celeberrimae inventionis: et rebus in eadem gestis, libri V ... Brevis exactaque Novi Orbis et Peruviae regionis chorographia.*

Antw., J. Bellerus, 1567 (1566).

Lit.: A.C. De Schrevel, *Histoire du Séminaire de Bruges*, dl. I, p. 228-231 (zie ook: *De Navigatione Gallorum*, s.d., 1568).

J. Brito

— *Disticha Catonis* (fragm.).

Brugge, 1477-1481.

Lit.: A. Schouteet, *Begin en einde van Jan Brito's drukkersbedrijvigheid te Brugge*, in *Hand. Soc. d'Emulation Brugge*, 1971, p. 26 sqq.; W.L. De Vreese, *Fragment eener vertaling der Disticha Catonis*, in *Ts. voor Ned. Taal- en Letterk.*, dl. XIX (1901), p. 257-283; M.L. Polain, *Catalogue ...*, Brussel, 1932, nrs. 1046, 1047.

— J. Gerson, *L'Instruction et Doctrine* (Doctrinal).

Brugge, 1477-1481.

Lit.: M.F. Campbell, *Annales ...*, Den Haag, 1874, nr. 807; L. Gilliodts-van Severen, *L'Œuvre de J. Brito*, in *Hand. Soc. d'Emulation Brugge*, 1897, p. 74-107.

P. Burry

— *Moralium carminum Liber*.

Parijs, de Marnef, 1503.

Lit. : A. Renaudet, *Préréforme et Humanisme à Paris pendant les premières guerres d'Italie*, Parijs, 1916, p. 119, 133, 258.

L. Carrio

— Valerius Flaccus. *Argonauticon Libri VIII*, Antwerpen, C. Plantin, 1566.

— Ludovici Carrionis *Antiquarum Lectionum Commentarii III ...*, Antwerpen, C. Plantin, 1576.

Lit. : A. Dewitte, *J. Lipsius en Brugge*, in *Brugs Ommeland*, 1961, p. 2-9 ; E. Vanden Abeele, *Bijdrage tot de studie van de zestiende eeuwse humanist en philoloog, L. Carrio Brugensis*.

Lic. Verh. Gent 1954.

G. Cassander

— *Oratio in laudem urbis Brugensis*, 1541.

Ed. : C. Carton, *Oratio ...*, Gent, 1847.

— *Tabulae breves et expeditae in praeceptiones rhetoricae*, 1542.

— *Tabulae praeceptionum dialecticarum, quae quam brevissime et planissime artis methodum complectuntur, in puerorum et rudium gratiam*, 1544.

— *De viris illustribus liber primus*, 1551.

— *Annotatio in obscuriores quosdam locos Psalmorum e Greco et Hebreo et precipue collatione variorum ex Heb. interpretum*, 152 fol.

Univ. Bibl. Leiden, Cod. Vulc. 98.

— *Consultatio de missa rite et legitime juxta Christi institutum et maiorum traditionem celebranda*, 22 fol.

Univ. Bibl. Leiden, Cod. Vulc. 108.

— *Collectanea theologica varia*, 149 fol.

Univ. Bibl. Leiden, Coc. Vulc. 94D.

— *Hymni ecclesiastici, praesertim qui Ambrosiani dicuntur ...*, 1556.

— *De officio pii ac publicae tranquillitatis vere amantis viri, in hoc religionis dissidio*, 1561.

Ed. Georgii Cassandri ... *Opera Quae Reperiri potuerunt omnia...*, Parijs, H. Drouart, 1616.

Lit. : M.E. Nolts, *G. Cassander en zijn œchumenisch streven*, Nijmegen, Fac. Lett. en Wijsbeg., 1951.

W. Caxton

— *Tres bonne doctrine pour aprendre briefment fransoys et engloys. Ryght good lernyng for to lerne shortly frenssh and englyssh*.

Westminster, W. Caxton, 1483.

Ed. J. Gessler, *Het Brugsche Livre des Mestiers en zijn navolgingen*, Brugge, 1931, 6 dln.

- The Game and Play of the Chess.
Brugge, W. Caxton, 1475-1476.
Lit. : L.A. Sheppard, *A new light on Caxton and C. Mansion*, in *Signature*, New Series XV (1952), p. 28-29 ; Nelly J.M. Kerling, *Caxton and the trade in printed books*, in *The Book Collector IV* (1955), p. 190-199 ; N.F. Blake, *Caxton and his World*, Londen, 1969, passim.
- A. Chilius
- Aristophanis comici facetissimi Plutus Adriano Chilio interprete.
Antwerpen, M. Van Hille, 1533.
Lit. : A.C. De Schrevel, *op. cit.*, p. 223-224.
- J. Clichtove
- Explicationes sacrae scripturae, 1536.
Hs. Parijs, Bibl. Mazarine, hs. 184, 35.980.
Lit. : J.P. Massaut, *Josse Clichtove, l'humanisme et la réforme du clergé*, 2 dln., Luik, 1968 (Bibl. faculté Phil. et Lettres, fasc. 183).
- P. Colve
- Apuleii Madaurensis Opera Omnia Quae extant, Emendata & aucta Cura Petri Colvii Brugensis, cum eiusdem uberioribus Notis.
Leiden, F. Raphelingen, 1588.
- St. Comes
- Stephani Comititis Bellocasii Sylvula carminum non minus docta quam iucunda.
Brugge, R. Wouters & E. Vander Eecke, 1544.
Lit. : A. Schouteet, *Documenten betreffende de Brugse drukkers II*, in *Hand. Soc. d'Emulation Brugge*, 1947, p. 147.
- Fr. Craneveld
- Procopii Rhetoris et Hystoriographi de Justiniani Imp. Aedificiis Libri Sex.
Parijs, Chr. Wechel, 1537.
Lit. : H. De Vocht, *Literae ad Cranev.*, p. 690.
- D. Basillii Magni Archiepiscopi Caesarensis Homiliae Tres in Latinum sermonem versae per D. Fr. Craneveldium.
Leuven, R. Rescius, 1534.
- D. Basillii Magni Archiepiscopi Caesarensis Contra Ebriosos Homilia.
Leuven, R. Rescius, 1535.
Lit. : H. De Vocht, *op. cit.*, p. 688, 693, LXXI-LXXII.
- Orationes, 1521.

Hs. Kon. Bibl. Belg., Hs. II, 53.
Ed. : J. Prinsen, Amsterdam, 1901.

J. Cruquius

- Q. Horatius, Epodon Liber.
Antwerpen, C. Plantin, 1567.
- Q. Horatii Flacci Carminum Liber Quartus.
Brugge, H. Goltz, 1565.

Cyfferboeck

- Cyfferboeck, inhoudende vele nieuwe fraye ende gherievighe practycken van arithmetica ... vergadert ende ghemaect bij Adriaen vander Gucht.
Brugge, P. De Clerck, (1569).
Lit. : A. Schouteet, *Documenten betreffende de Brugse drukkers V*, in *Hand. Soc. d'Emulation Brugge*, 1949, p. 172 ; zie ook : Stadsarchief Brugge, Secrete Resolutieboeken 1565-1569, fol. 244.

J. de Baenst

- Chr. de Pisan. De Lof der Vrouwen.
Brit. Museum Londen, Hs. Add. 20698 (vertaling van de Cité des Dames) ; overige hs. uit zijn bibliotheek : Kon. Bibl. Belg., IV, 746, een verlucht getijdenboek, en id., hs. 18.209 : H. Bonet, *L'arbre de bataille*.
Lit. : J. Van Praet, *Notice sur C. Mansion*, Parijs, 1829, p. 15, 99 ; R. Lievens, *Kerstine van Pizen*, in *Spiegel der Letteren III* (1959), p. 4 sq. ; A. Viaene, *A. de Roovere*, in *Ad Harenas* 1960, p. 354 e.v.

A. De Boot

- Symbola varia diversorum Principum, Archiducum, Ducum, Comitum et Marchionum totius Italiae.
Amsterdam, 1686.
- Florum, Herbarum ac fructuum selectionum icones.
Brugge, Vande Kerckhove, 1640 (ed. O. de Wree).

A. de But

- Liber Fratris Adriani But, religiosi et portarii de Dunis.
Hs. Stadsbibl. Brugge, hs. 441.
Lit. : A. De Poorter, *Un recueil de lettres adressées à Adrien de But, étudiant au collège S. Bernard à Paris*, in *Hand. Soc. d'Emulation Brugge*, 1912, p. 104-136 ; vgl. : Hs. Bibl. Sem. Trier, Cod. 44 : verzamelbundel i.v.m. de Ars Dictandi

van A. Haneron, C. Viruli, A. de Sareschel, opgesteld voor de abdij Oudenburg, Leuven ca. 1470.

J. de Corte

- Institutionum juris civilis libri IV.
Antwerpen, J. Steels, 1536.
- *Εἰκαστῶν* (id est conjecturalium) juris civilis ad Curtium patrem Libri III, Antwerpen, 1550; *Εἰκαστῶν* tomus secundus continens *Εἰκαστῶν* (id est conjecturalium) Iuris Civilis ad Vividium collegam libros III, Leuven, 1554.
Lit.: E.I. Strubbe, *Jacob Curtius Brugensis*, in *Album Prof. Dr. E.A. Leemans*, 1970, p. 343 sq.

J. de Damhoudere

- Praxis rerum criminalium, 1562.
Antwerpen, J. Latins, 1556.
- Praxis rerum civilium, 1567.
- Enchiridium parium et similium utriusque juris, 1568.
Ed. D.J. Damhouderii Opera Omnia, Antwerpen, P. Bellerus, 1646.
Lit.: E.I. Strubbe, *Joos de Damhouder als criminalist*, in *Ts. voor Rechtsgeschiedenis*, dl. 37, Groningen, 1970, p. 1-65.
- Patrocinium pupillorum minorum atque prodigorum cupidae legum canonum praxisque ...
Brugge, H. de Croock, 1544.
Lit.: *Cat. Erasmus en Leuven*, p. 276-277 (met bibliografie).

Ed. de Dene

- De Warachtige Fabulen der Dieren.
Brugge, P. de Clerck, 1567.
Lit.: R. Lievens, *art. cit.*, p. 2; Chr. L. Küster, *Bemerkungen zum emblematischen Fabelbuch De Warachtige Fabulen der Dieren*, in *Raggi IX* (1969), p. 113-122.
- Psalmberijming.
Ed.: D. Coigneau, *De Psalmberijmingen van Ed. de Dene*, in *Jaarboek 1969-70* (De Fonteine), Gent, 1972, p. 224 sq.

L. de Fruytere

- L. Fruteri Brugensis librorum qui recuperari potuerunt Reliquiae.
Leiden, C. Plantin, 1584 (Ed. J. Dousa).

A. de Marivorda

- Poematon Adeodati Marivorda Flandri ad illustrissimum Cardinalem Sirletum Libellus.
Ed.: J. Ysewyn, *Humanistica Lovaniensia*, dl. XVII (1968), p. 130 sq.

F. de Maulde

- Fr. Modius. Poemata.
Wurtzburg, 1583.
- Pandectae Triumphales.
Frankfurt, 1686.
Lit. : P. Lehmann, *Franciscus Modius als Handschriftenforscher*,
München, 1908 ; A. Dewitte, *art. cit.*, p. 2 sq.

J. de Meyere

- Monodia de Obitu Erasmi. De Obitu Erasmi Epoenas.
Gent, E. Hoeckaert, 1536.
Lit. : Reed J. Coccius, Antwerpen, 1537 ; *Catalogi duo Operum
D. Erasmi*, M. De Keyser, Antwerpen, 1537 ; *Cat. Erasmus
en Leuven*, Leuven, 1970 nr. 243.
- Rerum Flandricarum Tomi X.
Brugge, H. de Croock, 1531.
Ed. : Publ. Société d'Emulation Brugge, 1842.
Lit. : A. Viaene, *Jacob de Meyere*, in *Hand. Soc. d'Emulation
Brugge*, LXXXIX (1952), p. 5-13.
- Commentarii sive Annales rerum Flandricarum.
Antwerpen, J. Steels, 1561.
Lit. : V. Fris, *Essay d'une analyse des Commentarii*, Gent, 1908 ;
Id., in *Bull. Commiss. Roy. d'Hist.*, 1920, p. 245-303.

Ph. de Meyere

- Annalium Flandriae post Jacobum Meyerum continuatio, auctore
Philippo Meyero, Atrebatio, Jacobe pronepote.
Hs. Stadsbibl. Arras, hs. 423, teruggaand o.m. op R. de Doppere,
*Kroniek inhoudende de inlantsche ende intestine oorloghen
ghesciet int land van Vlaenderen 1482-1492*, 4 dln., Stadsbibl.
Douai, hs. 844 (non ed.) en Stadsbibl. Saint-Omer, hs. 730 ;
ed. Ph. Dussart, *Chronique Brugeoise*, Publ. Soc. d'Emulation
Brugge, 1892.

P. de Ponte (Pontanus)

- De Sunamatis Querimonia.
Parijs, J. de Gourmont, 1507.
Lit. : A. Dewitte, *Petrus de Ponte, Brugs leraar te Parijs*, in
Haec Olim, XVII (1967), p. 48-57 ; P. Blondelle, *Petrus
Pontanus. Tien Eclogen*, lic. verh., Leuven, 1972.
- Liber figurarum.
Parijs, cura et sumptibus B. Ambririi, 1521.
- Grammaticae artis prima pars.
Parijs, J. Savetier, 1534.

- Sequunda pars artis grammaticae.
Parijs, N. Savetier, 1526.
- P. Pontani ceci Brugensis duplex grammaticae artis Isagoge.
Parijs, R. Chaudière, 1524.
Lit. : A. Dewitte, *art. cit.* ; *Le Livre Scolaire*, p. 18 (nrs. 42-43).

Ch. de Visch

- 25 sermoenen, XVIIe eeuw.
Hs. Bibl. Seminarie Brugge, hs. 144-142.
- Bibliotheca Scriptorum Sacri Ordinis Cisterciensis.
Douai, 1649.
Lit. : o.m. A. Hoste, *Marginalia bij de Bibliotheca scriptorum*, in *Haec Olim*, XIX (1969), p. 75-79.

Br. Cornelis van Dordrecht

- De Spghel der thien gheboden, huutgeleyt bij B. Cornelis van Dordrecht.
Brugge, Coryn van Belle, 1554.
- De Seven Sacramenten utgheleyt ende openbaerlyck te Brugghe ghepreect by B. Cornelis van Dordrecht.
Brugge, C. van Belle, 1556.
- Historie van B. Cornelis Adriaensen van Dordrecht ... Dl. I (Brugge) 1569 ; Dl. II (buyten Noirwitz), 1578 ; Reed. Amsterdam, 1714, 2 dln. Deze delen betreffen apocriefe sermoenen.
Lit. : A. Schouteet, *Documenten betreffende de Brugse drukkers I* (1947) p. 14-20 ; A.C. De Schrevel, *op. cit.*, p. 277-369, 388-394.

N. Drumezius

- Cyrilli Alexandrini Graphyrorum in Genesim Libri IV, ex interpretatione Nicolai Drumezii Brugensis, 1566.
Hs. Univ. Bibl. Leiden, Cod. Vulc. 13, 53 fol. (eindigend bij Lib. III).

Er. vander Eecke

- (Oratie boucxkens) (Brugge, 1550-51).
- (De zeven psalmen) (Brugge, 1551-52).
Lit. : A. Schouteet, *Documenten betreffende de Brugse drukkers II*, p. 153.

K. Fernand

- De animi tranquillitate Libri Duo.
Parijs, 1512.

— Epistolae familiares.

Parijs, 1506.

Lit. : J.P. Massault, *Josse Clichtove. L'Humanisme et la Réforme du clergé*, 2 dln., Parijs, 1968, passim.

J. Fontanus

— De bello Rhodio Libri Tres, Jacobo Fontano Brugensi autore.

Ed. : Laonici Chalcondylae Atheniensis, *De origine et rebus gestis Turcorum Libri X*, Bazel, J. Oporinus, 1566, p. 444-501.

F. Goethals

— Les proverbes anciens flamengs et francoys correspondans de sentence les uns aux autres.

Antwerpen, C. Plantin, 1567.

H. Goltz

— Historiae urbium et populorum insulae graeciae.

Hs. Museum Plantin-Moretus, Antwerpen (fragment).

— Vivum fere imperatorum imagines a C. Julio Caesar usque ad Carolum et Ferdinandum, ex antiquis numismatibus vere ac fideliter adumbratae.

Antwerpen, H. Goltz, 1557.

— C. Julius Caesar Sive Historiae Imperatorum Caesarumque Romanum ex antiquis numismatibus Restitutae Liber Primus. Accessit C. Julii Caesaris Vita et Res Gestae Huberto Goltz. Herbipolita Venloniano auctore et sculptore.

Brugge, H. Goltz, 1563.

— Imp. Iustiniani Novellae Constitutiones, interprete Juliano patricio ac antecessore urbis Constantinopolitanae ...

Brugge, H. Goltz, 1565.

— Fastos Magistratum et Triumphorum Romanorum ab urbe condita ad Augusti obitum ...

Brugge, H. Goltz, 1566.

— Sicilia et Magna Graecia Sive Historiae Urbium et Populorum Graeciae ...

Brugge, H. Goltz, 1566.

— Caesar Augustus Sive Historiae Imperatorum Caesarumque Romanorum ... Liber Secundus.

Brugge, H. Goltz, 1574.

Lit. : H. de la Fontaine Verwey, *M. Laurinus en H. Goltzius*, in *Hand. XXVI° Vlaams Filologencongres*, Gent, 1967, p. 525-536 ; Id. *Quaerendo*, II, 1972, p. 204 sq. ; Bibliogr. te

verschijnen Woordenboek van 15e en 16e eeuwse Zuidnederlandse drukkers.

Grammatica.

- Vita Sancti Gregorii in duabus personis, videlicet magistri et discipuli, metrice exarrata, 66 fol.
Hs. 12e eeuw, Stadsbibl. Brugge, hs. 406, op schutbladen, oudst bekende Brugse Latijnse grammatica, afkomstig van Ter Doest.

A. Haneron

- Ars Dictandi.
- Quaedam praecipua praecepta oratoribus utilia.
Hs. 15e eeuw : Bibl. Groot Seminarie Mechelen (nu Fac. Theol. Leuven-Ned.) ; Trier, Bibl. Seminarie, Cod.C/404.
Lit. : J. Marx, *Handschriftenverzeichnis der Seminar-Bibliothek zu Trier*, Trier, 1912, p. 39-41.
- De coloribus verborum et sententiarum.
Utrecht, G. Hees, 1475.
- Diasynthetica.
Antwerpen, G. Leeu, 1487.
Reed. van De Epistolis brevibus edendis (s.l.s.d., ca. 1475) ; in hs., o.m. München, Univ. Bibl., cod. ms 606, zie ook Univ. Bibl. Leiden, Lips. 50, werk van o.m. Sallustius door Joris van Houdelem in 1439 voor A. Haneron gekopieerd.
Lit. : *Cat. Het intellectuele leven in de Zuidelijke Nederlanden in de 15e-16e eeuw*, Brussel, Alg. Rijksarchief, 1970, p. 38 ; *Cat. Erasmus en Leuven*, p. 84-86.

A. Hoye

- Proverbiales formulae toto opere hoc Tertulliano contentae, brevibus scholiis illustratae.
Antwerpen, C. Plantin, 1584.
- Mattheus et Machabeus, sive consantia : tragaedia sacra.
Douai, 1587.
- Orthoepia sive de germana ac recta linguae graecae, et obiter latinae pronuntiatione.
Douai, 1620.
- Historia universa, sacra et profana, Libr. II.
Douai, 1629.
Lit. : A.C. De Schrevel, *op. cit.*, dl. I, p. 80-87.

Judicium Panegyricum

- Judicium Panegyricum Quadrimembris Pop. Flandriae. Quo laudum genere potissimum praestet Flandria, Militia ? Politia ?

Opibus ? Religione ? Actiones Duae.

Brugge, P. Soetaert, 1605.

Lit. : A. Viaene, *Het debat over Vlaanderens roem*, in *Biekerf*, 60 (1959), p. 161-170 ; J. Andriessen, *Belangstelling voor de middeleeuwen in het humanistisch onderwijs*, in *Hand. Zuidned. Maatschappij*, XII (1959), p. 5 sq.

B. Iuvenis

— Reynardus Vulpes.

Utrecht, N. Ketelaer - G. de Leempt, 1473-74.

Incunabel : Athenaeum-Bibliotheek, Deventer ; Priester Seminar, Mainz, hs. 165 ; Reed. : R.B.C. Huygens, *Reynardus Vulpes*, Zwolle, 1968.

Kroniek

— Dits die excellente Kronike van Vlaenderen.

Antwerpen, W. Vosterman (?), 1531.

Hs. : Stadsbibl. Douai, hs. 844 ; Stadsbibl. Brugge, hs. 437 ; Kon. Bibl., IV, 579, hs. 18002 e.a.m.

Vergel. lit. : *Lamentatie van Zegher van Male*, 1565-1592, Ed. C. Carton, Gent, 1859 ; *Chronica monasterii Sancti Andreae*, 1526 e.v. (A. Goethals), Ed. J. Weale, Brugge, 1868 ; C. Vanden Haute, *Une chronique inédite*, in *Hand. Soc. d'Emulation*, 1909, p. 273 sq. ; *Kroniek van het Brugse Jezüetencollege (tot 1618)*, Ed. A. Poncelet, *Histoire*, dl. I, Brussel, 1926, p. 36-37 ; *Kroniek R. de Doppere*, Ed. P.H. Dussart, Brugge, 1892 ; G. Weyts, *Chronique flamande*, Ed. E. Varenbergh, Gent, 1869, zie : R. Willemyns, in *Versl. en Meded. Vlaamse Acad.*, nieuwe reeks afl. 1, 1969, p. 1-41.

M. Lambrecht

— D'Leven, doot ende lyden der Heyligen, mitsgaders een Kerckelicke Historie.

Leuven, 1590.

Reed. : A. Miraeus, Antwerpen, 1609.

Lit. : J.M. Desmet, *Onuitgegeven brieven van M. Lambrecht*, in *Bull. Inst. Hist. Belge de Rome*, XXI (1941), p. 52 sq.

D. Lampson

— Pictorum Aliquot Celebrium Germaniae Inferioris Effigies, una cum Dom. Lampsoni elogiis.

Antwerpen, J. Cock, 1572.

Reed. : Antwerpen, Th. Gallaeus, 1600.

- Reed. : J. Puraye, *Les Effigies des Peintres Célèbres des Pays-Bas*, Brugge 1956.
- Lamberti Lombardi ... Vita Pictoribus, Sculptoribus, Architectis, Aliisque Id. Genus Artificibus Utilis et Necessaria.
Brugge, H. Goltz, 1565.
- Dom. Lampsoni Typus Vitae humanae ex tabula Ceбетis, Hs. 16e eeuw, 4 fol.
- D. Lampsonii ... ac Nicolai Lampsonii ... Selecta Poëmata, Luik, J. Tournay, 1626.
Univ. Bibl. Leiden, Cod. Vulc. 70A, 1-41.
Lit. : J. Puraye, *Dominique Lampson, Humaniste*, Brugge, 1950.

A. Laurent

- Arnoldi Laurentii Carmina.
Leuven, 1560.

Jan Lernout

- Manes Catulli, sive ad omnia Eiusdem Catulli Epigrammata Parodiae (in samenwerking met V. Giselin).
Hs., Kon. Bibl., hs. II, 2365.
- Initia, Basia, Ocelli et alia Poëmata.
Leiden, 1614.
- Brugenses aliquot scriptis clari, 1608.
Hs., Bibl. Nat. Dupuy 348, fol. 55-58.
Lit. : H. Van Crombruggen, *Janus Lernutius (1545-1619). Een biografische studie*. — Verh. Kon. VI. Acad., Kunst en Letteren, Brussel, 1955.

Jacob Lernout

- De Natura et Cultu Karoli I Comitum Flandri ...
Brugge, 1621.
Lit. : A. Derolez, *op. cit.*, p. 34.

Livre des métiers

- Le Livre des Mestiers. Den bouc vanden Ambachten.
Hs. Bibl. Nat., Ms. Néerl., ca. 1370.
Reed. : J. Gessler, *Het Brugsche Livre des Mestiers en zijn navolgingen*, Brugge, 1931, 6 dln.
Lit. : Pr. Grierson, *The dates of the Livre des mestiers and the derivatives*, in *Belg. Ts. vr. Fil. & Gesch.*, 35 (1957), p. 778-783.

F. Lucas

- Biblia sacra. Quid in hac editione a Theologis Lovaniensibus

- praestitutum sit, paulo post indicatur.
Antwerpen, C. Plantin, 1574.
- Sermones de diversis fidei mysteriis Francisci Lucae Brugensis.
Antwerpen, J. Moretus, 1610.
- C. Mansion
- Le jardin de Dévotion.
Brugge, 1476.
- Boèce. Le Livre de la consolation de la philosophie.
Brugge, 1477.
- J. Boutillier, La Somme Rurale.
Brugge, 1479.
- Ovide, Les Métamorphoses traduites du latin par C. Mansion.
Brugge, 1484.
- Lit. : K.G. Boon, *Amor Librorum. Bibliographie and other essays. A tribute to A. Horodisch*, Amsterdam, 1958, p. 85-88 ; *Biekorf*, 61 (1960), p. 185 ; *Id.*, 53 (1952), p. 279 ; *Id.*, 58 (1957), p. 27 ; *Id.*, 47 (1946), p. 140 ; J.M. Hock, *De middelnederlandse vertalingen van Boethius' De Consolatione*, doct., Amsterdam-Harderwijk, 1943, met o.m. Univ. Bibl. Utrecht, hs. 1335.
- F. Nans
- Fr. Nansii Annotationes in Nic. Clenardi Graecae Linguae Institutione, Hs., 442 fol., 16e eeuw.
Univ. Bibl. Leiden, Cod. Vulc. 37.
- Aliquot sententiae, phrases et vocabula in usum F. Nansii, hs., 79 fol., 16e eeuw.
Univ. Bibl. Leiden, Cod. Vulc. 99C.
- Lit. (te verschijnen) : G. Hulshoff *F. Nans*, in *Album Amicorum G.I. Lieftinck*, dl. II, 1972.
- J. Ottho
- De Domina Maria Burgunda., hs., 16e eeuw.
Stadsbibl. Saint-Omer, hs. 730.
- Introductio in Historiam Romanam.
Brugge, H. Goltz, 1565.
- N. Oudartius
- Huldegedichten, hs. 16e eeuw.
Plantin-Moretus Museum Antwerpen.
- Lit. : *Cat. Het Belgisch Humanisme na Erasmus*, Antwerpen, 1970, nr. 96.

J. D'Oudegherst

- Coustumes gardées et observées au baillage de Tournay et Tournesis, 1550.
Kon. Bibl. Brussel : II, 3713 (hs., kopie).
- Briefve instruction pour ceux qui se veulent façonner de la pratique judiciaire observée en matière civile ès cours de Flandres, d'Artois et autres, 1550.
Kon. Bibl. Brussel 6497-503(hs., kopie).
- Recueil servant principalement sur le fait des contributions ès tailles et assiètes, dictes poinctinghe et zettinghe, oudit Francq et ès appendences d'icelluy, 1558.
Rijksarchief Brugge, Fonds Brugse Vrije, 616.
Lit. : E.I. Strubbe, *Jan d'Oudegherst*, in *Ad Harenas*, 1960, p. 215-236 ; F. Wielant, *Corte Instructie in civile zaken*, ca. 1510 ; W. De Becker, *Rechtspreken in 't Vrije*, in *Rechtskundig Weekblad*, 34 (1970), kol. 585 sq. ; E.I. Strubbe, *Tofficie van den duerwaerderscepe van Ph. Wielant*, in *Hand. K.C.O.W.V.*, 1969-70, dl. XXIV, p. 25-76.

P. d'Oudegherst

- Les Chroniques et Annales de Flandres, 620-1476.
Antwerpen, C. Plantin, 1571.

Jeu de Paulme

- Le livre du jeu de la Paulme Moralisé. Hs., na 1435.
Kon. Bibl. Brussel, Hs. 9390 ; 11.120-22.
Lit. : zie : J. Vanden Berghe.

J. van Praet

- Spiegel der Wijsheid. Hs. 13e eeuw.
Univ. Bibl. Gent, voorheen Bibl. Zwartusters Brugge.
Ed. : J. Borman, Brussel, 1872.

J. Reyvaert

- Jacobi Raevardi Brugensis I.C. De Praejudiciis Libri Duo.
Brugge, H. Goltz, 1565.
- J. Raevardi Brugensis, I.C. Ad Leges Duodecim Tabularum Liber Singularis.
Brugge, H. Goltz, 1563.
- J. Raevardi I.C. Variorum, Sive de Juris Ambiguitatibus Libri Quinque.
Brugge, H. Goltz, 1564. Reed. Opera Omnia, Frankfurt 1601.

A. Scoonhove

- Chronicon Marcellini Comitiss.
Parijs, C. Wechel, 1546.
- Eutropii V.C. Historiae Romanae Libri Decem.
Bazel, J. Oporinus, 1546.
- De Origine Francorum.
Univ. Bibl. Leiden, Cod. Vulc. 106 II.

Spinrocken

- Die Evangelien vanden Spinrocke.
Antwerpen, M. van Hille, ca. 1500, vertaald uit het Brugse.
- Evangile des Quenoilles faites en lonneur et exaucement des dames, hs. 15e eeuw.
Brugge, C. Mansion, 1480 ; Reed. : P. Jannet, Parijs, 1855.
Reed. : G.J. Boekenooogen, 1910. — Duits : Walter Widmer, Leipzig, 1943.

P. Simons

- Petri Simonis Thiletani episcopi Yprensiss De Veritate Libri Sex.
Antwerpen, J. Moretus, 1609.
Hs. : Stadsbibl. Brugge, hs. 387.

K. Sucquet

- De interdictis, Turijn, 1535.

W. Taelboom

- Apologetica catholicae religionis.
Leuven, J. Masius, 1588.
Reed. : A.C. De Schrevel, *op. cit.*, dl. II, Brugge, 1883, p. 184 sq.
- In obitum D. Jacobi Pamelii ... oratio funebris.
Antwerpen, P. Bellerus, 1589.

J. Vanden Berghe

- Dat Kaetspel ghemoraliseert. Hs. 23 dec. 1431.
Kon. Bibl. Kopenhagen, Gl. Kgl. Samlung nr. 383 (1484) ; Trotske Saml. nr. 312 ; Gemeentebibl. Keulen, G.B. 37.
Ed. Jan van Westfalen, Leuven 1477 ; H. Eckert, Delft, 1498.
Lit. : J.A. Roetert Frederickx, in *Bibl. van de Middelned. Letterk.*, Leiden (1915) ; E.I. Strubbe, *De briefwisseling tussen Jan vanden Berghe en Johanna van Harcourt*, in *Bull. Comm. Roy. d'Histoire*, CXXV (1960), p. 511-560.

H. Vanden Steen (Steenkin, de Petra)

- Hermanus de Petra Sermones L. Super orationem dominicam.
Oudenaarde, A. De Keyser, 1480.

Hs., Kon., Bibl. Brussel 2066 ; Univ. Bibl. Gent 1252, nr. 143 ;
Reed. : Jan van Westfalen, Leuven, 1484 ; R. Goupil, Rouen,
1512 ; Bewerking : Kon. Bibl. Brussel, hs. IV, 389.

W. van Male

- Lud. ab Avila et Zunniga ... Commentariorum de bello Germanico ... Libri II.
Antwerpen, J. Steels, 1550.

Z. van Male

- Den Spiegel Memoriael sprekende van 't Gouvernement van den Godshuuse ten Bogaerde anno XVe LV.
Hs., Stadsarchief Brugge (1555) ; Ed. A. Schouteet, 1960.

F. van Maldegem

- Le Perarcque en rime françoise avec ses commentaires.
Brussel, R. Velpius, 1600 (In samenw. met D. Lampson).

A. van Meetkerke

- De Veteri et recta pronunciatione linguae Commentarius ... De Graecorum accentibus cum scholiis.
Brugge, H. Goltz, 1565.
- Moschi Siculi et Bionis Smyrnaei Idyllia Quae Quidem Exstant Omnia.
Brugge, H. Goltz, 1565.
Lit. : *Cat. Le Livre Scolaire*, p. 32-33.

J. van Pamele

- Q. Septimi Florentis Tertuliani Carthaginensis presbyteri opera omnia.
Antwerpen, C. Plantin, 1584.

J. van Veeren

- Chronodromos sive cursus temporum ab urbe condita ad Christi natalem.
Hs. ca. 1463.
- Epistolae.
Hs. ca. 1463-1465.
Lit. : G.G. Meersseman, *art. cit.*, passim ; A. Sanderus, *Bibl. Belg. Manuscripta*, dl. 2, Rijsel, 1651, p. 224.

J. Vaseus

- Rerum Hispaniae Memorabilium Annales.
Keulen, L. Alectorius, 1577.
Lit. : A. Roersch, *L'Humanisme belge à l'époque de la Renaissance*, dl. II, Leuven, 1933, p. 79 sq.

- Institutiones Grammaticae Latinae Nicolai Clenardi. Per Joannem Vassaeum auctae et recognitae. Eiusdem praeceptiones aliquot de ratione docendae atque exercendae linguae Latinae.
Coimbra, 1546.
Lit. : H. De Vocht, e.a., *N. Clenardus*, Antwerpen, 1942, p. 56 sq.

Jac. Vilt

- Boëthius. De consolatione philosophiae.
Hs. 1470, 204 fol., incipit fol. 1 "In Gods heylighe waerde name".
Univ. Bibl. Utrecht, hs. 1335.
Lit. : J.M. Hoek, *op. cit.*, passim.

J.L. Vives

- De institutione Faeminae Christianae.
M. Hillen, Antwerpen, 1524.
- De officio mariti.
Brugge, H. De Croock, 1529.
- Introductio ad Sapientiam.
Leuven, P. Martens, 1524.
- De subventionem pauperum Libri II.
Brugge, H. de Croock, 1526 ; Ed. Ned. : Ieper, J. vanden Steene, Antwerpen, J. Vorsterman, 1533.
- Sacrum diurnum de Sudore Jesu Christi.
Brugge, H. de Croock, 1529.
- De ratione dicendi libri tres.
Leuven, R. Rescius, 1533.
- Linguae latinae exercitatio.
Parijs vid. M. a Porta, 1548 (1^e ed. 1538).
- Les dialogues de J.L. Vives pour l'exercitation de la langue Latine.
Lyon, G. Gotier, 1560 ; Parijs, G. Buon, 1576.
- De veritate fidei.
Bazel, J. Oporinus, 1543-44, (ed. F. Craneveld).
- S. Aurelii Augustini Hipponensis Episcopi Libri XXII.
Reed. Parijs, 1636 ; Opera Omnia, Valencia 1782-1790.
- De anima et vita, Libri Tres.
Bazel, J. oporinus, s.d. (reed.) (1^e ed. 1539).
Lit. : *Le livre scolaire*, p. 31 ; *Cat. Erasmus en Leuven*, nrs. 255-269, 398, 432, p. 243, 247, 262, 291 (met uitgebreide bibliografie) ; H. De Vocht, *Litterae*, XXXV, XCV, 273 en de brieven Craneveld-Vives ; H. De Vocht, *Mon. Hum. Lov.*, Leuven, 1928, passim ; A. Viaene, in *Biekorf* 61 (1960), p. 453-456 ; *Cat. Erasmusdrukken uit de Univ. Bibl. Gent*,

Gent, 1969, nrs. 42, 64, 65. Reed. *Linguae Latinae exercitationes 1538*) door B. Verghetti, Turijn, 1934.

B. Vulcanius

De Edita van Bonaventura Vulcanius.

1. D. Cyrilli Patriarchae Alexandrini Ad Calosyrium episcopum Arsenoitensem Adversus Anthropomorphitas Liber, nunquam antehac editus; ejusdem de Adoratione in Spiritu et Veritate Dialogus ad Palladium.
Keulen, G. Calenius en de erven van J. Quentel, 1573.
Herdruk door Vulcanius van Adversus Anthropomorphitas Liber: Leiden, J. Paedts, 1605.
2. Arriani (qui alter Xenophon vocatus fuit) De Expeditione Alexandri Magni, Historiarum Libri VIII ... Eiusdem Libri II De Fortuna vel virtute Alexandri.
Historiam Libri VIII ... Eiusdem Libri II De Fortuna vel virtute Alexandri.
Genève, H. Estienne, 1575.
Herdrukken: Leiden, P. Van der Aa, 1705, in bewerking van J. Gronovius; Amsterdam, H. Jansseune & Wed. E. Weyerstraet, 1668, in bewerking van N. Blancardus.
3. D. Cyrilli Archiepiscopi Alexandrini De Adoratione in Spiritu et Veritate, Et, Quod Lex sit umbra ac figura Vitae in Christo atque Evangelicae Libri XVII.
Toledo, J. Ayala, 1575.
Herdrukken: Rome, 1588, in bewerking van A. Agelio; Leiden, 1588.
4. Historia psyches ex Apulei Asino Aureo sumpta et in 32 tabulas depicta.
Keulen, F. Hooghenberg, (1575).
5. Isidori Hispalensis Episcopi Originum libri viginti ex antiquitate eruti, et, Martiani Capellae De nuptiis Philologiae et Mercurii Libri novem.
Bazel, P. Perna, 1577.
6. Callimachi Hymnus in Jovem, opgenomen in Callimachi Cyrenaei hymni et epigrammata ... Nicodemi Frischlini Balingensis interpretationes ... Henrici Stephani partim emendationes, partim annotationes.
Genève, H. Estienne, 1577.
Herdrukken: zie nr. 8.
7. Xenia sive Congratulatio Gymnasii Ecclesiae Reformatae Republica et Religione Instaurata. Ad Senatum Populum que Antverpiensem I. Iunio de Jonghe et Rogerio Leefdael Consulibus.
Antwerpen, 1581.

8. Callimachi Cyrenaei Hymni, Epigrammata et fragmenta, quae exstant. Et separatim Moschi Syracusii, et Bionis Smyrnaei Idyllia. Antwerpen, C. Plantin, 1584.
Herdrukken : Utrecht, 1697, 2 delen, en Leiden, S.J. Luchtmans, 1761-1763, 2 delen.
9. Batavia, sive De Antiquo Veroque eius insulae quam Rhenus in Hollandia facit situ, descriptione et laudibus, adversus Gerardum Noviomagum, Libri Duo ; Auctore Cornelio Aurelio, D. Erasmi Roterodami olim praeceptore.
Antwerpen, C. Plantin, 1586.
10. L. Apulei Madaurensis De Deo Socratis Liber In quo innumerae mendae sublatae, Lacunae complures suppletæ. Adiectæ, Insigniores aliquot Philosophicorum Apulei librorum Emendationes.
Leiden, F. Raphelingen, 1588.
Herdruk door Vulcanius : Leiden, F. Raphelingen, 1594 en 1600 ; zie de nrs. 13 en 19.
11. Sapientissimi Regis Constantini Porphyrogenetae De Thematibus, Sive De Agminibus militaribus per Imperium Orientale distributis, Liber, nunquam antehac editus.
Leiden, F. Raphelingen, 1588.
Herdruk : Leiden, L. Elsevier, 1611 (de Administrando Imperio) en 1617 (Opera Omnia) in bewerking van J. van Meurs.
12. Aristoteles De Mundo Graece : Cum duplici interpretatione Latina, priore quidem L. Apulei ; altera vero Guilielmi Budaei... Accessit seorsim Grigorii Cyprii, Encomium Maris Graece, nunquam antea excusum, et Pauli Silentiarrii Jambica.
Leiden, F. Raphelingen, 1591.
13. L. Apulei Madaurensis Opera Omnia Quae exstant.
Leiden, F. Raphelingen, 1594.
Herdruk : door Vulcanius in 1600 zie nr. 19.
14. Agathiae, Historici et Poëtae eximii, De Imperio et Rebus Gestis Justiniani Imperatoris, Libri Quinque : Graece nunquam antehac editi. Accesserunt Agathiae Epigrammata Graeca.
Leiden, F. Raphelingen, 1594.
Herdruk : Parijs, Typographia Regia, 1600, in fol., en Bonn, Weber, 1828, in een bewerking van B.G. Niebuhr.
15. Nili Archiepiscopi Thessalonicensis De Primatu Papae Romani Libri Duo ... His accessit De Igne Purgatorio, Liber Singularis.
Leiden, F. Raphelingen, 1595.
16. Jornandes Episcopus Ravennas De Getarum sive Gothorum Origine et rebus gestis. Isidori Chronicon Gothorum, Vandalorum, Suevorum et Wisigothorum. Procopii Fragmentum De priscis sedibus et migrationibus Gothorum. Accessit et Jornandes De

regnorum et temporum successione.

Leiden, F. Raphelingen, 1597.

Herdruk : Leiden, J. Maire, 1617.

17. De Literis et lingua Getarum, Sive Gothorum. Item De Notis Lombardicis. Quibus accesserunt Specimina variarum Linguarum...
Leiden, F. Raphelingen, 1597.
Herdruk : Leiden, J. Maire, 1617, en Parijs, J. Didot, 1860.
18. (Theophylacti Simocati Expraefecti Problemata.)
(Leiden, J. Paedts, 1597).
19. L. Apulei Madaurensis Opera Omnia Quae exstant.
Leiden, F. Raphelingen, 1600.
Herdruk : Parijs, D. Douceur, 1601.
20. Thesaurus utriusque linguae, Hoc est Philoxeni, Aliorumque veterum auctorum Glossaria ... Isidori Glossae Latinae. Veteres Grammatici Latini et Graeci qui de proprietate et differentiis Vocabulorum utriusque linguae scripserunt.
Leiden, J. Paedts, 1600.
21. Josephi Scaligeri, Jul. Caes. F. Paroemiae veteres, Graecis versibus comprehensae.
Leiden, J. Paedts, 1600.
Nagedrukt van de 1e uitgave, juli 1584 ; herdrukken o.m. 1615 bij Raphelingen, in bewerking van P. Schrijver.
22. Procopii de Aedificiis (Fabricis) Justiniani Libri VI.
Leiden, J. Paedts, 1603.
Van deze uitgave verschenen alleen de eerste katernen.
23. Cyrilli Archiepiscopi Alexandrini Adversus Anthropomorphitas, Liber unus ... Ejusdem De Incarnatione Unigeniti, Et, Quod unus sit Christus ac Dominus secundum Scripturas, ad Hermiam Dialogi duo, nunquam antehac editi ... Quibus Epistolae aliquot Isidori Pelusiotae et Joannis Zonarae ... sunt inserta.
Leiden, J. Paedts, 1605.
24. (Tatiani Harmonia Evangelica Gothica Versione).
(Leiden, 1607).
Van deze uitgave verschenen alleen de eerste katernen.
25. Poemata et Effigies Trium fratrum Belgarum. Accessit Luschi Antonii Vicentini Domus Pudicitiae et Dominici Lamponii Brugensis Typus vitae humanae.
Leiden, L. Elsevier, 1612.
Lit. : A. Dewitte, *Bonaventura Vulcanius (1538-1614). Een biografische studie* (in handschrift) ; P.C. Molhuysen, *Bibliotheca Universitatis Leidensis. Codices manuscripti I. Codices Vulcaniani*, Leiden, 1910 ; H. de Vries, *Correspondance de Bonaventure Vulcanius pendant son séjour à Cologne*,

Genève et Bâle (1573-1577), Den Haag, 1923 ; P.C. Molhuysen, *De Cyrillus-handschriften van B. Vulcanius*, in *Ts. voor Boek- en Bibliotheekwezen*, III (1905), p. 71-74 ; P.A. Geurts en J.A. Van Dorsten, *Drie redevoeringen van B. Vulcanius*, in *Bijdragen en Mededelingen van het Hist. Genootschap*, Groningen, LXXIX (1965), p. 387-414 ; R. van de Velde, *Ontdekking van de Codex Argenteus*, in *Hand. Zuidnederl. Maatschappij*, XV (1961), p. 297 sq. ; R. van de Velde, *De studie van het gotiek in de Nederlanden*, Gent, uitg. Kon. Vl. Acad., 1966, p. 66-84. R. van de Velde, *De studie van het gotisch in de Nederlanden*, Gent, uitg. Kon. Vl. Acad., 1966, p. 66-84 ; Plantin-Moretus Mus., *Rek. aan- en verkoop*, dl. XVIII, fol. 367, 382.

C. Wouters

- *Cornelii Gualtheri Tractatus de Gethis et Teutonis*.
Hs., 4 fol., 16e eeuw.
Univ. Bibl. Leiden, Cod. Vulc., 108.
- *Alphabeticum Gethicum*.
Hs., 6 fol., 16e eeuw.
Univ. Bibl. Leiden, Cod. Vulc., 92CI.

Eg. Wyts

- *De continendis et alendi domi pauperibus*.
Antwerpen, 1562 ; Bremen, 1651.
- *Libellus de magistratibus romanorum*.
Antwerpen, 1561.

IV

Toelichtingen bij de illustraties.

1-3. Bibliotheeklijst van Sint-Donaas, ca. 1274.

Staats- en Universiteitsbibl. Hamburg, *Cartularium St. Donaas*, XIIIe eeuw e.v., Cod. Theol. 1115a, fol. 120-121 ; Ed. (in samenvatting): R. De Keyser, *Individueel en collectief boekenbezit uit het Sint-Donaaskapittel te Brugge*, in *Archief- en Bibliotheekwezen*, XLIII (1972), p. 169-172. Fol. 120 bevat de opsomming van codices betreffende de Bijbel, Bijbelcommentaren en Koorboeken; fol. 120 v. Koorboeken, Kerkvaders, Filosofie en Geschiedenis; fol. 121 Geschiedenis, Heiligenlevens, de befaamde schenking van juridische codices door de kan. van Sint-Donaas Balduinus van Mesen (1230), en een kleiner legaat van de kan. Joh. Jodemaers (1257), deze laatste ook bekend

Libellus in duas partes diuisa
 prima pars super G. Genesis
 Secunda pars super G. Libro Job
 Epistole pauli apocalypsis
 Euangeliū matthei
 euangeliū querciae
 prima pars biblie usque ad libellū Iudicū
 epistole pauli
 si in pars biblie in vno volumine
 Textus omelie
 Libellus tobie Iudith et heli
 psalmi
 Lucas glossar?
 Glorificatio super matthei.
 Iohannes glossar?
 Epistole cum glossar
 Iohannes glossatus
 Iohannes glossar?
 Lucas glossar?
 Epistole pauli ad romanos et ad corinthios
 romanos glossar
 Lucas glossatus
 psalmi cum prima glossa.
 Libellus salomonis.
 Decreta
 Copulatio summo pontifici in modum

decretorum.
 Exceptiones quatuor copulationem
 iuste iudicare et peccata
 si iuste
 si liber de iure cum
 si de constitutionibus
 Glorificatio antiquorum primum super psalmi.

Duodecim psalmi glossate
 Ieremias glossar?
 Apocalypsis et cetera canticorum glossate
 Daniel glossar?
 si Daniel glossatus
 Iulianus glossar?
 Epistola beate super apocalypsis
 ezechiel glossatus
 apocalypsis glossar?
 Apocalypsis epistola cum glossate
 Iohannes etiam epistole cum glossate
 Postille super psalmi
 Cantica canticorum gl.
 si canticorum gl.
 psalmi glossar?
 si duodecim psalmi glossar?
 Sermones magistri per libellum
 psalmi cum prima glossa
 Duodecim canticorum Ieronimi
 Dialogus Gregorij
Duo passionaria
 due omelie

Duo missala i quorū volumibz
 Je duo missala
 Due legende. s. estival' t hyemat'
 Je ver' missale
 Antiquū missale
 psalmū antiquū
 Je psalmū similitudo expoliti i d'glio
 vite de d'nis las
 Je alius libri de vita s'cōr
 verus expuratoriū
 Je psalmū vetus
 Je antiquū missale
 Je missale vetus
 Breuiariū
 Anaphorariū vet'
 psalmū gloriū ai maiori glori
 Je sū magū nulli aliquid quos
 dicit e. possit d'icā
 Je psalmū ai maiori glori quid de
 dit quidā cōm. formatōn
 Je libri de vicis t vicariis quē de
 dit Jacobus Heni
 Je libri ep'alis
 Vbū abbreviatū
 Expōs. d'nsōr nōm s'cōm alpha
 beū t alia pl
 epistole eleanens
 Glose d'nsōr de r'gibz
 D'ns volūta.

De ecclesiasticis officiis.

Expōnes d'nsōr sup evā.
 Augustin' sup iohem
 S'cō sup exarchiey.
 epistole ieronimi
 Aug' de ciuitate dei
 Glose sup psalmū
 Lib' institutiōnū q' legit ad p'mā
 Boetius de trinitate
 Aug' de doctrina x'p'i
 Joarar. con. augens
 Expōs. b'ede sup marchū
 Expōs. sup ioh
 Excepta de tenentis t r'can
 Terentius
 vita k'oli
 Regū b'i b'ndū
 Anclm' de s'cōs patibz
 vita s'cō medidi
 Vita s'cō emanu alafid' d'nsōr ep'i
 Boetius de g'bl'ndē
 Je Boet' de g'bl'ndē
 Libri platonis de n'li iusticia
 g'merū boetij sup p'uamensis
 Excepta de d'nsōr psalmū
 Libri de infirmita saluandis
 Infirmis plena de alexand' d'nsōr
 cōponis.

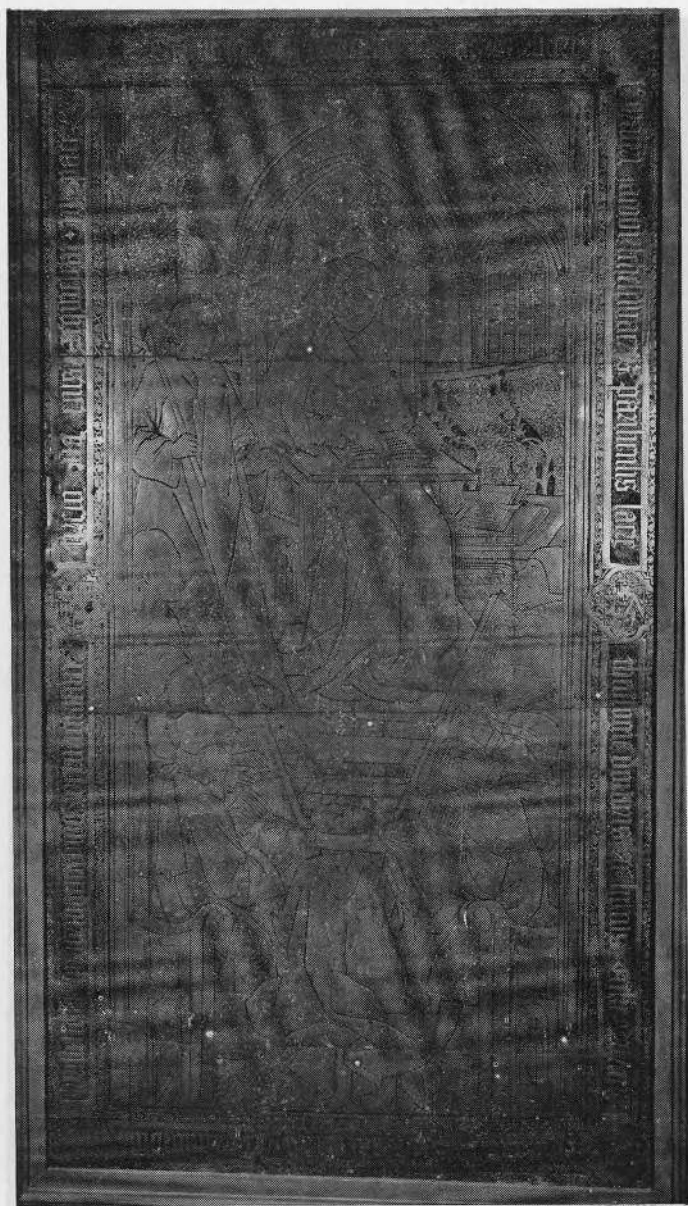
ne xepiu. qui sine passione dolo. sci possint recor-
dari p[er]t[er]re. malae. lxxvii. ratio.

4. Meester en leerling, 12e eeuw.
(Copyright A.C.L. Brussel)

5. Grafplaat van Amand de Brevimonte, 1439.

6. Grafplaat van Jacob Scheluwart, 1483.
(Copyright A.C.L. Brussel)

van een schenking aan Ter Doest. In het totaal komen op deze bibliotheeklijst uit ca. 1274 130 titels voor. Hoewel uit de bewaarde rekeningen van de kerkfabriek van Sint-Donaas (regelmatig volgend vanaf 1365/66) nergens blijkt dat de grafelijke kerk over een eigen scriptorium beschikte, en ons alleen opdrachten tot scriptie en verluchting van koorboeken en (leer)boeken voor de pueri chorales (cfr. afb. 5) bekend zijn, blijft men onderstellen dat Sint-Donaas, net als voorheen Ter Duinen, toch over een eigen scriptorium beschikte.

4. Meester en leerling, 12e eeuw.

S.B. Brugge, hs. 406, *Vita Sancti Gregorii in duabus personis videlicet magistri et discipuli, metrice exarrata*, fol. 2 v.: pen en inkt, 15,5 x 11 cm.

Deze pentekening met de vrij geschematiseerde scène van een onderwijzend meester en instemmend discipel, blijkens de costumering thuishorend in een Cisterciënserabdij, geeft een zeldzaam voorbeeld van romaanse boekillustratie te Brugge. De oplossing van het dubbele cryptogram kan wellicht de juiste origine van het hs. bepalen, qua stijl kan het evengoed thuishoren in Verona, in de Rijnstreek of in Noord-Frankrijk.

5. Grafplaat voor Amand de Brevimonte, 1439.

S.B. Brugge, hs. 595 (de Molo), dl. 1, p. 162.

Vrij folkloristische natekening van een uit 2 okt. 1439 stammende koperen grafplaat voor Amand de Brevimonte (van Kortenberg), deken van Sint-Donaas, als magister artium, met duidelijk 5 pueri scholares op de band onderaan. Waar de Brevimonte het (privé)-lerarenambt heeft uitgeoefend is ons niet bekend. Wel vernemen we uit de Kapittelakten (1438-1454, fol. 54 v., 1441), dat zijn persoonlijk fortuin niet volstond om zijn schulden en legaatbepalingen te voldoen, zodat de kerkfabriek besloot in 1441 *pro sepultura et lapide* 5 £ gr. VI. uit eigen bezit bij te dragen.

6. Grafplaat van Jacob Scheluwaert, 13 juni 1483.

Brugge, Kathedraalmuseum, gegraveerd geelkoper, 210 x 111 cm, einde 15e eeuw.

Deze voor de Brugse grafplaten zeer progressieve iconografie met de levendige en ambtelijke uitbeelding van de docerende afgestorvene, i.p.v. de stereotiepe gisantvoorstelling, plaatst de grafplaat van de theoloog Scheluwaert in de rij van laatmiddeleeuwse professorenzerken naar Parijse voorbeelden. Een laatste Brugs voorbeeld van meester-leerlingen scène bevindt zich als zitterke op één der koorbanken (XVe eeuw) van de Salvatorkerk.